

KLIMAAT- VERANDERING

Kwartaalblad van de vereniging van oud-parlementariërs
29e jaargang
December 2023
Nummer 116

NESTOR

INHOUDSOPGAVE

- 2 Van de redactie
- Monique de Vries
- 3 Politiek is een vak; deel 3
- Bob van den Bos
- 7 Column
- Bob van den Bos
- 8 Klimaatverandering in de Arctic en COP28
- Monique de Vries
- 12 De perfecte storm
- Cees Bremmer
- 14 De rol van de Eerste Kamer,
lezing prof. Paul Bovend'Eert;
- Joost van Iersel
- 16 Gefluister door de muren van de Triaspolitica
- Margo Andriessen
- 20 Kees Jan van de Vet in gesprek met NESTOR
- Margo Andriessen
- 23 Verschenen boeken
- 25 Paul Frissen: Bestuurlijke scheefgroei
vereist fundamentele omschakeling
- Joost van Iersel
- 28 Eind van een politieke cyclus of onvoorspelbare
tombola
- Joost van Iersel en Paul van der Kraan
- 31 Overledenen
- 31 Redactie
- 32 Interview Johanneke Liemberg
- Paul van der Kraan

VAN DE REDACTIE

Deze Nestor gaat het drukproces in als de uitslag van de Tweede Kamerverkiezingen net achter ons ligt. En wat een overrompelende uitkomst! Wat dit gaat betekenen voor een nieuw kabinet en voor de grote dossiers die nog steeds onopgelost op tafel liggen is nu niet te overzien. Nestor zal daar zeker aandacht aan besteden in de komende tijd. Veel van de bijdragen in dit nummer staan in het teken van deze Tweede Kamerverkiezingen.

Cees Bremmer bespreekt het boek “De perfecte Storm” van Jan Rothmans en Joost van Iersel schrijft over het verschil en bestuurscultuur tussen Nederland en Vlaanderen naar aanleiding van een boek van Dirk van Agten. Daarnaast heeft hij Professor Frisse geïnterviewd over zijn boek “De Integrale Staat”.

Ook het derde deel in de serie “Politiek als vak “met drie vraaggesprekken met oud-ministers past hier goed bij.

Margo Andriessen laat haar licht schijnen over de Trias politica en Monique de Vries loopt alvast vooruit op de komende Klimaatconferentie in Dubai naar aanleiding van haar bezoek aan Canada en Groenland boven de Poolcirkel.

Verder zoals in elk nummer de column van de hand van Bob van de Bos. Hij zal dit de komende tijd doen in afwisseling met Arie de Jong.

Dan het gebruikelijke overzicht van recent verschenen politiek relevante boeken, het interview op de achterpagina met Johanneke Lienburg en een korte samenvatting van de voordracht van prof. Bovend'Eert bij onze Najaarsvergadering. Als voormalig politici hebben we de campagnes met nieuwe gezichten en partijen natuurlijk met veel belangstelling gevolgd. Hoe passend is dan niet de bijdrage van Joost van Iersel en Paul van der Kraan, onze eindredacteur, over de afscheidsbrieven van scheidende parlementariërs.

Tenslotte wenst de redactie alle leden mooie Kerstdagen en een voorspoedig en gezond 2024.

Veel leesplezier!
Monique de Vries

Plenaire zaal B67

Politiek is een vak

Lessen uit de praktijk van het Binnenhof deel 3

Bob van den Bos

Aansluitend op de eerste twee delen van deze serie met oud-parlementsleden volgen hier drie vraaggesprekken met voormalige bewindspersonen. Jet Bussemaker, Maria van der Hoeven en Laurens Jan Brinkhorst vertellen over hun ervaringen en geven adviezen aan mogelijke opvolgers.

Jet Bussemaker

Mijn motivatie om de politiek in te gaan kan niet los gezien worden van mijn wetenschappelijke achtergrond. Ik had jarenlang bij de VU en de UVA maatschappelijk relevant onderzoek gedaan en ben gepromoveerd op individualisering en eenheid van beleid. Ook heb ik aan de Harvard-universiteit gewerkt. Maarten van Traa heeft mij aangemoedigd om mijn ideeën in de praktijk te brengen en de politiek in te gaan. De overgang van de wetenschap naar de Tweede Kamer was enerverend, confronterend en spannend. Kamerlidmaatschap is het hoogste ambt, dat voel je ook heel erg. In de Kamer is het ja of nee, geen tussenweg, je moet stemmen. Er was echter ook veel meer ruimte dan van buitenaf lijkt, om met initiatieven te komen. Fractievoorzitter Melkert stelde terecht hoge inhoudelijke eisen, maar gaf ons ook veel vrijheid. Je moest met goede argumenten komen voor je voorstel en draagvlak hebben. Politiek is een ambacht of vak. Je kunt je idealen dichterbij brengen, maar je moet je ook verplaatsen in andersdenkenden om steun te verwerven. Ik heb initiatiefwetten gemaakt, ook met de CU.

Als staatssecretaris van Volksgezondheid had ik een zware portefeuille. Zorg is een superingewikkelde sector en ik werd ook nog eens geconfronteerd met problemen in de AWBZ. Het was een harde strijd tussen een uitgavendepartement en Financiën. Om niet op dag één de PGB's te stoppen moest ik beloven te bezuinigen. Het is van groot belang het conceptregeerakkoord te kennen en beter nog het te tijdig beïnvloeden. Als je de doelen van het akkoord niet haalt, heb je al openlijk verloren. De belangrijkste les is dat je moet kunnen schaken op meerdere borden tegelijk. Wat mij hielp als staatssecretaris is dat ik wist hoe de Kamer functioneerde.

Als bewindspersoon ben je echter vooral ook bestuurder. Je moet iets voor elkaar krijgen, je kan niet alles zeggen, maar wel met iedereen rekening houden: je medebewindspersonen, de coalitie, de media, je eigen partij en in de zorg zat je met veertien koepels aan tafel. Dan probeer je draagvlak te verwerven of voldoende begrip om niet met grote weerstanden geconfronteerd te worden. Het is verstandig om tegenspraak te organiseren. Bij interne onenigheid liet ik de ambtenaren hun standpunten uitwisselen op mijn kamer en nam dan de beslissing. Ik had ook veel contacten met de woordvoerders in de Kamer, vooral en marge van debatten, maar ik nodigde ze soms ook uit op het departement.

Ambtenaren doen veel, maar je moet zelf ook veel energie steken in contacten met Kamerleden en bestuurders van organisaties om te weten wat ze drijft

Jet Bussemaker

Jet Bussemaker was Kamerlid en bewindspersoon van 1998-2017. Hield zich bezig met volksgezondheid, sociale zaken en cultuur en was bij de mislukte formatie van 2003 secondant van partijleider Wouter Bos i. In het kabinet-Balkenende IV was zij als staatssecretaris verantwoordelijk voor onder meer medische ethiek, de wmo, zorg, ouderenbeleid en sport. Keerde, na ruim anderhalf jaar rector van de Hogeschool van Amsterdam te zijn geweest, in 2012 in Rutte II terug als minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Voerde het sociaal leenstelsel in. Werd in 2018 hoogleraar in Leiden aan de medische en de governance faculteit. (parlement.com)

en wat hun onderlinge dynamiek is. Je weet daardoor ook welke woorden je wel en niet moet gebruiken.

Maar je moet vooral ook zelf een visie hebben, weten wat je wilt. In de praktijk stuit je op de smalle marges van de democratie. Het gaat om een combinatie van techniek en overtuigingskracht. 'Management by speech' is een heel belangrijk onderdeel van leiderschap. Je moet je diepere beweegredenen uiteen zetten en dan slim samen met je ambtenaren optrekken. Je moet je niet laten opslokken door alles op het ministerie. Er op af gaan, weten wat die sterkgemotiveerde leraren of verplegers vinden of waarom studenten of wethouders boos zijn. Je moet je steeds afvragen: welke oorlog wil ik winnen? Dus wat vind ik of mijn partij en hoe wil ik me profileren. Je moet niet te pretentius zijn en het niet mooier maken dan het is.

Uitgavendepartementen als OCW en VWS moeten onvermijdelijk bovenal strijd leveren met Financiën. Voor al als er flink bezuinigd moet worden is dat een zware klus. Beleidsinhoudelijk is het van cruciaal belang dat je de andere bewindslieden meekrijgt in de ministeriële Onderraad. Daar moet je je zaken goed op orde hebben. In de ministerraad is nauwelijks discussie, dan gaat het vaak om hamerstukken. Voor de onderraad heb je al veel bilateraal tjes gehad. Ik heb premier Kok als een goede bemiddelaar ervaren. Balkenende registreerde niet, schoof zaken door. Rutte was een echte procesbegeleider. Er kwam vrijwel niets in de ministerraad als er nog geen overeenstemming over was. Hij ging niet meedenken, zoals Lubbers, maar duwde problemen terug naar ministers: veel sterkte!. Als bewindspersoon krijg je de kans je idealen dichterbij te brengen. Je visies omzetten in resultaat vergt politiek vakmanschap: een vorm van simultaan schaken op veel borden tegelijk.

Maria van der Hoeven

'Als lerares LEAO was ik medeauteur van een kritisch rapport over het basisonderwijs in Maastricht. Ik had al vroeg geleerd dat als je iets veranderen wil je er zelf aan moet meewerken. Zo ben ik namens het CDA in de Gemeenteraad gekomen. In 1991 werd ik lid van de Tweede Kamer na zeventien jaar lidmaatschap van de gemeenteraad. Natuurlijk neem je die ervaring mee. Als Kamerlid had ik zeker profijt van mijn ervaringen als lerares en raadslid. Spreken in het openbaar, omgaan met vragen, goed luisteren: wat wordt er gezegd en wat wordt verzwegen. In de politiek leer je gericht lezen, snel het belangrijkste uit de documenten halen. Wie dat niet kan, verzuipt in de hoeveelheid teksten. Naast de vergaderdagen ging ik op werkbezoek en hield spreekbeurten in het hele land om te weten wat er leeft.

Als minister neem je weer de Kamerervaringen mee: je debatvaardigheden en je kennis van de mores, hoe het werkt, ook achter de schermen. Ik zag aan de manier waarop kamerleden naar de interruptiemicrofoon liepen of ik extra oplettend moest zijn. Voor je taakopvatting is het coalitieakkoord leidend. Daar zijn je ambtenaren al mee vertrouwd dus je moet niet op een departement binnenkomen en zeggen 'ik wil dit en ik wil dat'. Ik ging me goed informeren bij de ambtenaren en stelde veel vragen. Zij hebben de kennis, maak daar gebruik van. Het organiseren van tegenspraak is ook van belang. Je moet dan doorvragen, de antwoorden kun je dan gebruiken in het Kamerdebat.

Bij de voorbereiding van debatten verplaatste ik mij in parlementsliden, 'wat zou ik vinden als ik in de Kamer zat'. Ook haalde mijn politieke assistent de heikele punten op bij de fractiewoordvoerders. Je moet vooral de macht van de woordvoerders niet onderschatten. Individueel maar ook als groep. Elke Vaste Kamercommissie heeft haar eigen politieke cultuur. Als minister speelde ik daar ook op in.

Daarnaast heb je in Nederland te maken met een breed en sterk maatschappelijk middenveld. De verschillende sectoren hebben allemaal ook lobbyisten. Bij conflicten tussen betrokkenen wilde ik weten waar botst het, leg het maar uit. Je hakt dan, goed geïnformeerd een knoop door. Ik ben praktisch ingesteld, geen ideoloog. Mijn afwegingskader was het coalitieakkoord, de praktische uitwerking van voorstellen en mijn politieke overtuiging. Als je iets wilt bereiken moet je alle financiële implica-

Maria van der Hoeven

ties goed op een rijtje hebben om de minister van Financiën en het kabinet mee te krijgen.

Het ministerschap is een heel kwetsbaar beroep, met een groot afbreukrisico. Het is topsport. Ik heb uiteraard geleerd hoe met media om te gaan. Let op je lichaamstaal, ga niet in op suggestieve vragen en weet van tevoren wat je wel en niet wilt zeggen. Kritiek hoort erbij, dat is niet erg zolang het maar niet persoonlijk wordt. In onze tijd ging het respectvoller en inhoudelijker toe, juist ook tussen politici onderling, in plenaire debatten. Nu zijn de omgangsvormen sterk verruimd. Daardoor verliezen veel mensen het vertrouwen in de politiek.

Een minister moet niet alleen vakkennis hebben, maar ook flexibel zijn, je goed kunnen bewegen op het departement en in politieke arena om resultaten te boeken. Ik ben minister van OCW en EZ geweest: het vak was weliswaar hetzelfde, maar inhoud en cultuur waren compleet anders. Die moet je je eigen maken. Het ministerschap is een praktijkvak. Ook als je de juiste achtergrond hebt, valt er al doende veel te leren'.

Laurens Jan Brinkhorst

Laurens Jan Brinkhorst herinnert zich: 'Als jong hoogleraar Europees recht in Groningen had ik regelmatig contact met Hans van Mierlo. Wij dachten hetzelfde over Europa. Ik ben D66'er, letterlijk bijna van het eerste uur. Het oprichtingscongres was vervroegd begonnen en toen kwam ik net te laat binnen. Omdat ik lid was geweest van het schaduwkabinet zat er een zekere logica in dat ik een jaar later staatssecretaris werd in het kabinet Den Uyl. Mijn politieke ervaring bestond toen uit drie jaar lidmaatschap van de Provinciale Staten in Groningen.

In mijn functie van staatssecretaris Europese zaken mocht ik alle kabinetszittingen bijwonen. Ook verving ik veelvuldig ministers in de Raad in Brussel. Hierdoor kon ik brede kennis en ervaring opdoen die mij later goed van pas kwamen. Omdat onze enige minister, Gruyters, niet bij zijn eigen partij betrokken was, onderhield ik ook de contacten met de fractie. In die tijd speelde de bekende oliecrisis. Het beeld van een groot tekort aan olie klopte helemaal niet. Dankzij Shell waren we juist zeer goed voorzien. Het hele kabinet was zeer pro-Israël, vooral ook de PvdA-bewindsliden. Minister van

Maria van der Hoeven was elf jaar Tweede Kamerlid voor het CDA. In de Tweede Kamer hield zij zich onder meer bezig met bestuurlijke organisatie en voortgezet onderwijs. Als minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap in de kabinetten-Balkenende I-III zette zij zich in voor grotere beleidsvrijheid voor scholen, terugdringing van regeldruk en het tegengaan van schooluitval. Tijdens haar ministerschap van Economische Zaken in het kabinet-Balkenende IV werd het thema energietransitie actueel. (parlement.com)

Defensie Vredeling leverde stiekem wapens aan Israël, alleen Den Uyl wist ervan. Er waren veel spanningen tussen de PvdA-ministers en die van de KVP en ARP. In de avondpauze dineerden de progressieve en confes-sionele ministers in verschillende restaurants. De PvdA nam een superieure houding aan. Van Agt had een progressieve reputatie, maar Den Uyl heeft van hem Dries Beton gemaakt door hem onheus te bejegenen. Daardoor is er ook nooit een tweede kabinet Den Uyl gekomen. Les: blijf in een kabinet respectvol met elkaar omgaan.

Omdat Hayo Apotheker aftrad als minister van Landbouw werd ik vele jaren later (1999) onverwacht gevraagd om hem op te volgen. Mijn brede politieke en ambtelijke ervaring en kennis van Europese zaken werd als motivering gegeven. Als minister werd ik ge-confronteerd met vier opeenvolgende crises: varkens-pest, dioxines in de voedselketen, de gekkekoeienziekte en mond-en-klauwzeer. Dat waren zware jaren. Er kwamen felle boerenprotesten tegen onze maatregelen, mijn ruiten werden ingegooid en een boom in de voor-tuin werd in brand gestoken. Gelukkig kreeg ik van het kabinet politieke steun en voldoende financiële midde-len. Ook het LTO onder leiding van Gerard Doorenbos steunde mij. Als minister moet je soms ineens fungeren als crisismanager. Dat vergt speciale vaardigheden. Je moet in korte tijd ingrijpende besluiten durven te nemen. De huidige discussie over grote structuurver-anderingen speelde toen niet, maar de vele dierziekten leidden wel tot een kleinere veestapel. Helaas zijn die door mijn opvolgers weer ongedaan gemaakt.

Ook weer onverwacht werd ik, 66 al, in 2003 wederom gevraagd om minister te worden, nu van Economische Zaken. D66 had weer verloren, maar was nodig voor een meerderheid. Deze periode was minder zwaar dan de vorige. Wel ontstond er een politiek probleem omdat de fractie niet wilde instemmen met het kabinetsbe-sluit een militaire missie naar Afghanistan te sturen. Minister Alexander Pechtold en ik hielden vast aan het regeringsstandpunt en toen is de fractie toch akkoord gegaan, waarna voorzitter Boris Dittrich aftrad. Daarna

Laurens Jan Brinkhorst is D66-politicus. Was al op jonge leeftijd hoogleraar in Groningen en stond bekend als scherp denker en debater. Werd staatssecretaris van Europese Zaken in het kabinet-Den Uyl en daarna Tweede Kamerlid. Volgde in 1981 Terlouw op als fractievoorzitter, maar vertrok na de verkiezingsnederlaag in 1982 uit de Haagse politiek. Via Europese ambtelijke en diplomatieke functies en het Europees Parlement keerde hij in 1999 verrassend terug als minister van Landbouw in het kabinet-Kok II. Saneerde de varkenshouderij en pakte de MKZ-crisis aan. Als minister van Economische Zaken in het kabinet-Balkenende II warm verdediger van sociaaleconomische hervormingen. Nadien hoogleraar internationaal en Europees recht en bestuur in Leiden. (parlement.com)

ontstonden weer spanningen toen de fractie het ver-trouwen in minister Rita Verdonk opzegde vanwege een kwestie rond het Nederlandschap van VVD-Tweede Kamerlid Hirsi Ali.

Als kabinet hielden wij Hirsi Ali medeverantwoordelijk voor wat fout was gegaan en bleven wij Rita Verdonk steunen. Tot verbazing van Alexander en mij wilde de fractievoorzitter er niet met ons over praten en moes-ten wij buiten het Binnenhof vernemen dat onze fractie het kabinet waar wij in zaten liet vallen. Les: voor het goed functioneren als coalitiepartij is het van het groot-ste belang dat bewindslieden en fractie hun standpun-ten tijdig op elkaar afstemmen. Net als in een kabinet moet je het als minister ook met je fractie steeds eens zien te worden. Dat hoort bij het vak. Ik denk dat D66 die les inmiddels wel geleerd heeft.

Laurens Jan Brinkhorsk

De alles moet anders show

Bob van den Bos

Het is misschien wel het belangrijkste kenmerk van onze tijd: de wereld wordt steeds kleiner. Mondiale contacten vermenigvuldigen zich met de snelheid van het licht. Communicatierevo-lutie, geld flitst de wereld rond, massatoerisme. Vaak verrijkende ervaringen. Maar ook grote migratiestromen naar stabiele, welvarende landen. En dan: wat in eigen kring vanzelfsprekend of heilig was blijkt dat voor anderen helemaal niet te zijn. Overal ontstaan kortsluitingen en conflicten. Van 'beide kanten' worden eigen identiteiten gecultiveerd in plaats van gerela-tiveerd. De vertrouwde omgeving verandert, onzekerheid over de toekomst neemt toe en daarmee het wantrouwen tegen de gevestigde machten. Het gevolg is dat in verschillende continenten politici mensenmassa's weten te mobiliseren met een nationalistisch-historische boodschap: 'Kies mij, ik ga de oude orde herstellen.' We maken Amerika weer groot, weg uit de EU, weer baas in eigen huis.

Om met succes 'de alles moet anders show' op te voeren moet een politicus de rol spelen van de buitenstaander die het tegen de zittende macht opneemt. Hij identificeert zich met de gewone burger en de slachtoffers van het wanbeleid, waar hij natuurlijk zelf part noch deel aan had. Vaak vertoont hij onaangepast gedrag, provoceert en ontregelt debatten. Politiek als amusement: Trump, Johnson, of een beroepskomiek zoals Grillo in Italië. In Argentinië werd een malloot met een ijzerzaag president. Alles draait om beeldvorming, aandacht trekken. Het repertoire bestaat standaard uit problemen benoemen en simpele schijnoplossingen bieden. Fortuyn was de eerste Nederlandse politicus die met verve de rol van boze buitenstaander vervulde in een Bentley met hondjes. Wilders deed alsof hij niet bij het 'nepparlement' hoorde maar gebruikte het wel als forum om iedereen hardhandig de oren te wassen die niet naar Henk en Ingrid wilde luisteren. Ook kwam iemand op een tractor het Binnenhof oprijden en een ervaren politicus verkleedde zich op het politieke toneel voor zijn nieuwe rol als buiten-staander die het allemaal beter weet en kan.

In Nederland is het Politiek Theater een betrekkelijk nieuw fenomeen. In een verzuilde samenleving met coalitiekabinetten was matiging van oudsher de algemeen aanvaarde be-stuursstijl. Minister-president Drees was hier de verpersoonlijking van en ook zijn opvolgers hoedden zich voor grootspraak. Zelfs de sterk veranderingsgezinde Den Uyl sprak van de 'smalle marges van de democratie'.

De afgelopen jaren waren kiezers het Haagse gekrakeel zat en dat beseften de partijstrate-gen. Daarom werden bij de verkiezingscampagnes de pijlen aanvankelijk niet zozeer op elkaar gericht als wel op het 'gevoerde wanbeleid' en de 'falende overheid'. Bijna iedereen deed eraan mee, ook partijen en politici die zelf jarenlang verantwoordelijkheid voor al die 'ellende' had-den gedragen. Keeper weg, open doel. Resultaat: de coalitie verloor gezamenlijk 37 zetels. Nederland kent nu veel twijfelende kiezers die makkelijk van partij veranderen. Daardoor kon het theater van de tv-debatten uiteindelijk zo beslissend zijn. Wie daarin als buitenstaander het scherpst 'het gevoerde wanbeleid en de falende overheid' bekritiseerde won de verkiezin-gen.

De PVV kwam met valse beloftes om het vertrouwen van de bevolking te herstellen. Asiel-stop, grenzen dicht, weg met buitenlandse verplichtingen, klimaatbeleid, cultuur, publieke omroep, wat al niet. Maar wel cadeautjes van tientallen miljarden voor de laagst betaalden... Sinterklaas bestaat!

Ook de andere, als buitenstaander vermomde langjarige coalitie(!)politicus leed niet aan valse bescheidenheid en kondigde aan de Haagse politiek, de ambtenarij, het hele openbaar bestuur, grondig te hervormen. Zijn hoofdrol in het politieke theater bestond uit het eindeloos herhalen van de mantra 'Neem nou het toeslagenschandaal of het Groningse gas', met als subtekst 'Nederland wordt heel slecht bestuurd.'

Niemand had voorzien dat de formatie in handen zou komen van de twee 'alles moet anders' buitenstaanders. De ene wil de rechtsstaat herstellen en de ander lapt deze aan zijn laars. Sa-men nodigen ze partijen die ze met de grond gelijkemaakt hebben uit om over hun schaduw heen te springen. Het doek is nog lang niet gevallen in ons Politieke Theater. Was de 'alles moet anders show' eerst een klucht, nu hangt een drama in de lucht.

Qaanaak en de Groenlandse ijskam

KLIMAATVERANDERING IN DE ARCTIC EN COP28

In het komende nummer van Nestor zal ik ingaan op de resultaten van de Klimaatconferentie in Dubai die plaatsvindt van 30 november tot 22 december. Als u dit leest is de COP28 (de 28ste Conference of Parties) nog bezig, dus is het nog te vroeg om conclusies te kunnen trekken. Wederom staan er een aantal belangrijke onderwerpen op het programma zoals het versnellen van de energietransitie en de financiering voor ontwikkelingslanden. De voorzitter van de COP28, Dr. Sultan Al Jaber, hield in dat kader de keynotespeech bij de opening van de Vergadering van de Arctic Circle in Reykjavik in oktober jl. De Arctic Circle is de grootste jaarlijkse bijeenkomst met meer dan 2000 deelnemers uit meer dan 60 landen. Deelnemers zijn regeringsleiders, politici, beleidsmakers, wetenschappers, afgevaardigden van inheemse bevolkingsgroepen, activisten, vertegenwoordigers van bedrijfsleven en nog vele andere stakeholders.

“The world must cut 22 gigatons of greenhouse gas emissions in the next seven years to keep 1.5 C in reach. This is a massive task that will require nothing short of global unity”. De COP28 Action Agenda bevat dan ook “a practical plan of action to transform the goals of Paris into a realistic roadmap that the whole world can follow”, aldus Sultan Al Jaber. We zullen het zien. Maar ter voorbereiding op de uitkomsten van die

Conferentie wil ik u mijn ervaringen vertellen boven de Poolcirkel. Het is juist daar waar de gevolgen van klimaatverandering zich als eerste doen voelen. Het langzaam verdwijnen van de permafrost, het afkalven van de gletsjers en de opwarming van de zee zijn belangrijke indicatoren van wat ons nog te wachten kan staan.

Mijn reis begon al een dag later omdat het niet mogelijk was via Yellowknife te reizen vanwege de hevige bosbranden. De hele stad van ruim 20.000 inwoners was geëvacueerd. Canada telde dit jaar een ongekend aantal bosbranden. Dus in plaats van vanuit Calgary vlogen we nu vanuit Edmonton met een chartervlucht naar Kukuluktuk in Nunavut, aan de monding van de Coppermine rivier. Het vliegveld is niet meer dan een landingsstrip en een bouwkeet met een houten bordje “arrivals” als aankomsthal. Er wonen 1300 mensen die groten-deels leven van visvangst en jacht. De winters zijn droog en zeer koud met slechts weinig sneeuw en de zomers kil. De enige boomgroei is die van de alomtegenwoordige arctische wilg (*salix arctica*) die maar iets meer dan tien centimeter hoog wordt. Volgens de lokale bevolking was de dikte van het zee-ijs in de zestiger jaren zo’n twee meter terwijl dat nu nog maar 1,2 meter is. Hier gingen we aan boord van een expeditie-schip voor een reis van 5000 km die ons noordwaarts zal voeren langs de eilanden van de provincie Nunavut tot 77, 29 °NB vanwaar we zullen oversteken naar

Monique de Vries

*Fotografie:
Monique de Vries*

Groenland

Groenland heeft een oppervlakte van ongeveer vier keer Frankrijk en telt ruim 56.000 inwoners. De hoofdstad is Nuuk. Het is het grootste eiland ter wereld. In 1814 werd het een Deense kolonie en met de grondwet van 1953 een integraal deel van Denemarken. In 1979 verleende Denemarken het land zelfbestuur. Alleen in de kuststrook wordt gewoond, voornamelijk in het westen en zuiden waar het klimaat iets milder is. Langs de kust heerst een toendraklimaat en in de rest van het land een poolklimaat waar de temperatuur tot -50° C kan zakken.

Qaanaak in Groenland. Vandaar zullen we dan langs de westkust weer zuidwaarts varen naar Kangerlussuaq. Het is moeilijk om woorden te vinden voor de uitgestrektheid, de overweldigende natuur en de diversiteit aan landschap van deze noordelijke Canadese archipel. Hier en daar ligt een kleine gemeenschap van een paar honderd inwoners met de “buitenwereld” verbonden door een bescheiden airstrip, maar verder is het land zoals het al duizenden jaren moet zijn geweest. Toendra’s in prachtige kleuren, kale rotsen waar in het broedseizoen alleen de vogels zijn en baaien waar de ijsberen rondlopen op zoek naar een prooi. Het gebied is een groot deel van het jaar niet of moeilijk toegankelijk vanwege het zee-ijs hetgeen ook verklaart waarom het zolang heeft geduurd voordat een doorgang per schip werd gevonden. Nu ik dit stuk schrijf (einde oktober) kan ik via satellietbeelden al zien dat een groot deel van de zee alweer bevroren is.

Maar waaraan kun je nu afmeten dat het klimaat verandert? Dat is natuurlijk niet zomaar te zien als je er een

keer komt, maar er zijn voldoende metingen, statistieken en getuigenissen van mensen die er al hun hele leven wonen. Die zijn overtuigend genoeg om de snelle veranderingen niet te kunnen ontkennen. In Nunavut, dat noordelijk eilandenrijk van Canada, is de gemiddelde temperatuur twee keer zo snel gestegen als in de rest van Canada: 2.3° C vergeleken met 1.7° C. De perioden dat de bevolking kan jagen worden korter omdat het ijs al eerder onbetrouwbaar wordt en juist daar vindt de traditionele jacht plaats. Het langzaam verdwijnen van de permafrost, juist langs de randen van de eilanden waar de gemeenschappen zijn, heeft gevolgen voor de huizen die daar zijn gebouwd. En het tijdsbestek waarin die ontwikkelingen plaatsvinden is iets van de laatste decennia. Overigens beperken deze ontwikkelingen natuurlijk niet tot dit gebied maar betreffen ze de gehele Arctic. Deze ontwikkelingen hebben ook een economische en politieke dimensie. Nu het gebied boven de Poolcirkel toegankelijker wordt, is er toenemende belangstelling voor de winning van olie en gas dat nog in grote hoeveelheden in het Arctisch gebied aanwezig is. Overigens wordt er al olie en gas gewonnen boven de Poolcirkel in Alaska en Rusland. Ook zou er sprake zijn van de aanwezigheid van zeldzame metalen. Dat maakt dat het gebied op toenemende belangstelling kan rekenen, juist van niet-Arctische Staten zoals China dat sinds 2013 waarnemer is bij de Arctische Raad. Het is nu nog (te) kostbaar om op grote schaal gas en olie te winnen, zeker van onder de zeebodem. Maar naarmate de toegankelijkheid van het gebied toeneemt door lange ijsvrije perioden zal ook daar verandering in kunnen komen. Waar de winning van delfstoffen- zeker van onder de zeebodem- nog veel onderzoek en expertise vergt, is een scheepvaartroute via de Noordelijke IJszee van Azië naar Europa al werkelijkheid. In 2018 heeft voor het eerst een commercieel containerschip met behulp van een ijsbreker deze route bevaren. De verwachting is dat halverwege deze eeuw de Noordelijke IJszee gedurende de hele zomer ijsvrij is en dus de weg opent voor een reguliere scheepvaartroute. Dat zal grote gevolgen hebben voor het Noordpoolgebied waar geen infrastructuur is om de scheepvaart te ondersteunen: geen havens, geen kust-

Ijsberg Disko Booker

Ijsberen bij Kangerlussuaq

Nunavut

Nunavut (Ons Land) werd in 1999 ingesteld als zelfstandig territorium (heeft minder bevoegdheden dan een provincie) binnen Canada. Er wonen ruim 30.000 mensen, voor 80% Inuit. Het gebied met de vele eilanden is zo groot als West-Europa. De voertaal is Inuktitut.

wacht, zeer wisselende weersomstandigheden ook in de zomer. Stel je een scheepsramp voor in dit uiterst kwetsbare gebied zoals boven onze Waddeneilanden in 2020 en 2023 is voorgekomen!

Maar terug naar mijn reis door de Arctic. Op twee derde van de reis maakten we de oversteek naar Groenland ter hoogte van Qaanaaq, de noordelijkste gemeenschap in Groenland. Er wonen ruim 600 mensen. Onmiddellijk valt het verschil op met de Canadese communities. De gekleurde huizen geven de plaats een Scandinavisch aanzien, hetgeen natuurlijk niet verbaast gezien de historische en nog bestaande band met Denemarken. De bevolking leeft van visvangst (o.a. narwals onder strenge quota) en jacht(robber). Verder is er nog een visfabriek. Ook hier is het leven hard en jongeren die voor hun opleiding naar het zuiden gaan keren vaak niet meer terug.

We zullen de komende 6 dagen langs de westkust zuidwaarts varen tot Kangerlussuaq waar de enige internationale luchthaven ligt en vanwaar we zullen terugvliegen. Excursies naar het vasteland per zodiac zijn hier onzeker vanwege het weer. Bij mist is het niet mogelijk om een goede landingsplaats te vinden en eventuele ijsberen te zien. Bij elke landing staan op hoge plekken zogenaamde “beerwachten” met geladen geweer (ook

al zullen ze pas bij uiterste noodzaak schieten). Zij geven het gebied aan waarbinnen we ons vrij kunnen bewegen. We zullen nog twee keer een landing kunnen maken alvorens aan te komen in Ilulissat (4900 inwoners) gelegen aan Disko Bocht, de plaats waar de ijsbergen “geboren” worden. Deze plek is verantwoordelijk voor het merendeel van het ijs dat in de oceaan terechtkomt. Hoogstwaarschijnlijk is de ijsberg die de ondergang van de Titanic werd ook afkomstig geweest uit deze baai. Per dag komt er 1,2 ton ijs afkomstig van de ijskap en de gletsjer terecht in de Kangia IJs-fjord, ongeveer 46 km³ per jaar (genoeg om de Verenigde Staten een heel jaar van water te voorzien).

Bij het gletsjerfront breekt het ijs af en zoekt zijn weg naar zee als ijsberg. Maar de hoeveelheid ijs die jaar-

Handelspost Hudson Bay Company

lijks afbreekt, is de laatste 10 jaar meer dan verdubbeld. De positie van het gletsjerfront beweegt zich in de pas met de klimaatverandering. Van 1950 tot einde jaren 90 was het front stabiel; daarna begon het zich terug te trekken en werd het dunner en sneller van 20 tot 40 meter per dag. Oorzaken zijn onder meer stijging van de temperatuur van het zeewater en meer smeltwater dat door de ijskap heen stroomt. De baai met al die ijsbergen is indrukwekkend, zeker als je er per zodiac tussen vaart.

Northwest Passage

De route boven de poolcirkel van de Stille Oceaan naar de Atlantische Oceaan wordt de Northwest Passage genoemd. Door de eeuwen heen hebben walvisvaarders en ontdekkingsreizigers geprobeerd een route te vinden tussen de eilanden van wat nu het noorden van Canada is. Zij waren op zoek naar nieuwe visgronden en een route om de lange reis van Europa naar de Oost te bekorten. In 1610 ontdekte Henry Hudson dankzij Nederlandse financiering de naar hem genoemde Hudson Bay, de wieg van de Hudson Bay Company, groot geworden door de handel in bont. Maar de doorgang vond hij niet. Na hem zouden nog vele pogingen worden gewaagd, maar zonder succes. Het meest bekend is de tocht van John Franklin die in 1845 met de schepen Erebus en Terror op weg ging via Groenland naar Baffin Bay waar ze voor het laatst werden gezien door de walvisvaarders Prince of Wales en Enterprise. Daarna zou het bijna tien jaar duren voordat bekend zou worden hoe tragisch de expeditie was verlopen. Op 31 augustus 1903 voer de Noor Roald Amundsen als eerste door de Northwest Passage.

We gaan van boord in Kangerlussuaq waar zich ook de enige internationale luchthaven van Groenland bevindt. Het is ook een van de weinige plekken waar je de ijskap nog werkelijk kunt zien en ervaren. De ijskap bedekt 85% van Groenland en is met een oppervlakte van 1.8 miljoen km² vijf keer zo groot als Duitsland. Met een klein busje bestuurd door een gepensioneerde Deense buschauffeur rijden we in ruim twee uur naar het noorden langs de enige weg die Groenland rijk is. De weg is een voormalige testweg van een autofabriek, maar zit nu vol kuilen. De lichte sneeuwval helpt het “poolgevoel” te versterken. De uitzichten zijn prachtig, vooral als je langs uitlopers van de Russellgletsjer komt en het landschap weerspiegelt ziet in glashelder water. Voor de ijskap kan ik geen beschrijving geven: zo breed, zo wit en zo eindeloos, nog versterkt door de bewolking die het reliëf ontnemt. Dat brengt mij weer terug naar het begin van mijn verhaal, namelijk de COP28 die nu plaatsvindt. Veel deelnemers konden hun tranen amper bedwingen bij het slotakkoord van Parijs, maar heeft dat nu werkelijk tot actie geleid? In het Verenigd Koninkrijk is de datum om de zelfopgelegde doelstellingen te bereiken inmiddels alweer 5 jaar naar achteren geschoven en zijn nieuwe concessies gegeven voor het boren naar olie en gas ten noorden van Schotland. Ook in ons eigen land zijn wel veel voornemens opgepakt, maar ontbreekt concrete actie. Elders in de wereld is men meer bezig met het bestrijden van elkaar dan met het bestrijden van de gevolgen van de onmiskenbare klimaatopwarming. Ik hoop dat het “practical plan COP 28” van Sultan Al Jaber ons inderdaad in staat stelt om wereldwijd noodzakelijke stappen te zetten om de gevolgen te dempen. Ik kom er in het nieuwe jaar op terug.

De perfecte storm

Polycrisis en het optimisme van Jan Rotmans

Cees Bremmer

De nieuwste publicatie van Jan Rotmans “De perfecte storm” met als ondertitel “Op zoek naar een nieuwe balans” is boeiende lectuur. Hij valt al vrij snel met de deur in huis over de ruwe tijden waarin we leven. Sinds zomer 2022 verke- ren we in een perfecte storm, waarbij de ene crisis de ander aanjaagt. Veel van die crises zijn systeemcrises en diepgeworteld in de structuur van onze samenleving, zoals bij enegie, land- bouw en zorg. Nu zij zo nauw verankerd zijn in ons denken en handelen, zijn die volgens hem niet eenvoudig op te lossen.

Naar een kantelpunt

Systeemverandering gaat bovendien altijd gepaard met een vorm van chaos in de tussenperiode, waarin men op zoek gaat naar radicaal andere oplossingen. Die chaos is nodig, want dat geeft ruimte voor aanpassingen aan de nieuwe tijd. De auteur vindt het hoopvol dat huidige systemen dermate instabiel worden dat zij dicht bij een kantelpunt komen. We moeten tegelijk wel voorkomen dat zo’n kantelproces gaat stagneren en tot maatschappelijke ontwrichting leidt.

Dit vraagt allereerst dat de politiek het eerlijke verhaal moet durven vertellen. Vervolgens zijn moed en daad- kracht nodig om radicale keuzes te maken. Daaraan heeft het te lang ontbroken. Willen we een leefbare toe- komst realiseren, dan kunnen we er niet langer omheen. Die keuzes gaan veel geld kosten, maar zullen uiteindelijk meer opleveren: een wereld die menselijker, rechtvaardiger en duurzamer is.

Transities

Rotmans weet waarover hij schrijft. De afgelopen decennia verwierf hij internationaal een reputatie over klimaatverandering, klimaatmodellen en duurzame ver- anderingen. Talloze wetenschappelijke publicaties staan op zijn naam. Hij was betrokken bij de oprichting van diverse instituten en organisaties op het gebied van duurzaamheid, zoals in 2007 bij de Stichting Urgenda. Sinds 2004 is hij hoogleraar “transitiekunde” aan de Erasmus Universiteit. Een transitie is méér dan een

verandering in de zin van een lineair verlopende (door) ontwikkeling. Transitie draaien om “fundamentele transformaties”; zij verlopen via het patroon van orde- chaos-nieuwe orde. Vanuit zijn vakgebied stelt de auteur dat crises nodig zijn om echt te kunnen veran- deren. We moeten daarbij volgens hem dieper kijken, namelijk onder de oppervlakte; daar waar het stormt en de golven wild en hoog zijn om al het moois wat er al in de onderstromen gebeurt te zien”.

Naar een nieuw bewustzijn

De opbouw van dit ruim 100 pagina’s tellende boekje is als volgt: na de inleiding volgen vier hoofdstukken van elk ruim 20 bladzijden met achtereenvolgens de spre- kende titels Lucht, Aarde, Water en Vuur. Daarin gaat het om méér dan alleen analyses. Zijn persoonlijke opvattingen blijven niet buiten beeld. Zo betitelt Rotmans de huidige “polycrisis” in het hoofdstuk Water ten diepste als een “morele crisis”. Hij vraagt daarbij aandacht voor diepere vragen als: “In wat voor samen- leving willen we eigenlijk leven? Wat verbindt ons? En wat zijn onze gemeenschappelijke waarden en belan- gen? Het grootste probleem zit vooral tussen onze oren, vindt Rotmans. We hebben de neiging alles bui- ten ons zelf te leggen en naar anderen te wijzen, zoals naar regelgeving, overheden of bedrijven. Er kan alleen een cultuuromslag komen als we de oplossing in

ons zelf zoeken. Bewegen naar een nieuw bewustzijn luidt dan ook de ondertitel van het hoofdstuk Water. Terzijde: elders stelt de auteur dat er een gapende kloof is ontstaan tussen de behoefte aan zingeving en de druk vanuit de samenleving, vanuit een koud rende- mentsdenken, om constant te moeten presteren.

Zakenkabinet

De auteur verwacht weinig van ons poldermodel om uit de huidige polycrisis te geraken. Onze huidige politieke leiders worden vooral geselecteerd met het oog op het bieden van stabiliteit en continuïteit. Deze tijd van ver- warring en chaos vraagt juist om authenticiteit en trans- formerend, veranderingsgezin leiderschap. Gevraagd zijn politici en bestuurders die de samenleving een helder en samenhangend langetermijnvisie schetsen. Rotmans denkt daarbij vooral aan personen die boven de partijen staan en die zo’n verhaal met “gezag en statuur” uitdragen. In dit verband houdt hij zelfs een pleidooi voor een soort “zakenkabinet”.

Tegelijk denkt hij, als een soort remedie tegen afne- mend vertrouwen in de politiek, aan een combinatie van “wijzen en een burgerpanel”. Burgers moeten immers niet het gevoel hebben dat over hun hoofden wordt heen geregeerd. In media-interviews verwees hij in dit verband als denkrichting o.a. naar het bekende akkoord van Wassenaar uit 1982. De overheid, in dit geval het kabinet Lubbers, sloot toen met organisaties van werkgevers en werknemers een verstrekkend akkoord over loonmatiging. Dit zorgde ervoor dat het Nederlandse bedrijfsleven de tijd kreeg zich te herstellen van de diepe economische crisis destijds. Een opmerkelijk voorbeeld want dit akkoord kan met recht als “polderakkoord” worden getypeerd!

Abraham Kuyper

In kort bestek stipt de auteur vele thema’s aan. Zo beschrijft hij dat tijdens grote transitie altijd scheuren in de samenleving ontstaan. En signaleert hij in deze tijd enorme boosheid, verharding en toenemende pola- risatie. Een “sociale opstand” is volgens hem dicht bij, getuige zichtbaar opkomende sociale armoede. De auteur trekt een duidelijke parallel met de industriële revolutie uit de 19e eeuw en waarschuwt uitdrukkelijk tegen opkomend populisme. Opmerkelijk genoeg kop- pelt Rotmans dit ter illustratie aan de persoon van de antirevolutionaire voorman Abraham Kuyper. Met diens opstand van de “kleine luyden” tegen de 19e-eeuwse elite speelde hij toen handig in op toenmalig opkomend populisme, stelt hij.

Optimisme

Intussen betoont Rotmans zich ondanks alle “stormen” een overtuigd optimist. Want mensen zijn van nature niet alleen competitief, maar evenzeer symbiotisch en coöperatief. Datzelfde mensbeeld verklaart vermoede- lijk zijn vertrouwen dat het ons zal lukken de huidige polycrisis te boven te komen. Niet alleen omdat opge- ven geen optie is en daarmee optimisme een morele plicht wordt. Dat positieve vertrouwen berust bij hem ook op de wetenschap dat we uit crises altijd weer lering trekken. In het slothoofdstuk Vuur, dat onder meer over veranderkracht gaat, licht hij zijn optimisme opnieuw uitvoerig toe. We weten vanuit het verleden dat transitie alleen succesvol verlopen vanuit positieve waarden, optimisme, hoop en vertrouwen. En zeker niet, aldus de auteur, vanuit negativiteit, cynisme en polarisatie. Jan Rotmans blijft boeien in zijn zoektocht naar een nieuwe balans!

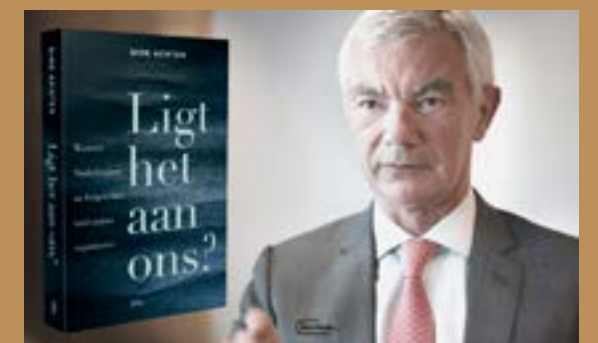

Jan Rotmans

Dirk Achten: verfrissende kijk op Nederland en België

Joost van Iersel

20 Jaar hoofdredacteur van De Standaard, 10 jaar SG op Buitenlandse Zaken en tenslotte ambassadeur in Nederland. Met die ervaring kijkt Dirk Achten naar de bestuursculturen in Nederland en België. Resultaat is een kritisch, vlot leesbaar én doordacht essayistisch boek: ‘Ligt het aan ons? Waarom Nederlanders en Belgen hun land anders organiseren’. Hier- mee houdt Achten ons een waarheidsgetrouwe spiegel voor, voorbij versleten clichés, nergens betweterig. Hij heeft grote waardering voor de Nederlandse bestuurlijke tradities, en spaart het Belgische model niet, maar met Vlaamse prak- tijken kan Nederland ook zijn voordeel doen. Hij plaatst de vaak technocratische planmatigheid in het Nederlandse beleid tegenover het zwaar verpolitiekte en dus korte-termijn gerichte en inconsistente Belgische gebeuren. Maar improviseren kunnen de Belgen als de beste. De Nederlandse inflexibiliteit kan daar wel een lesje van leren. Achten kruidt zijn betrokken verhaal met tal van bestuurlijke voorbeelden en anekdotes.

Paul Bovend'eert in gesprek met Jan Kees Wiebenga

Najaarsvergadering VOP: Prof. Paul Bovend'Eert over de Eerste Kamer

Joost van Iersel

Op 10 oktober, tijdens de Najaarsbijeenkomst van de VOP in het Tweede Kamergebouw, sprak Paul Bovend'Eert, hoogleraar Staatsrecht Radbouduniversiteit Nijmegen. Hij ging in een voordracht voor de VOP op de geschiedenis van de rol van de Eerste Kamer. Deze deed in 1815 als chambre de réflexion haar intrede, in 1848 werd een substantiële vernieuwing ingevoerd. Pikant is dat Thorbecke zich hiertegen verzette. Hij kwalificeerde deze Kamer 'zonder grond en doel'. Daarmee ontstond een constante lijn van voor- en tegenstanders. De voorstanders beriepen zich op de noodzaak van een evenwichtige balans tussen de staatsinstellingen. Maar in de praktijk werd nooit aan het primaat van de Tweede Kamer getornd. Evenmin is ooit getornd aan de specifieke focus van de Eerste Kamer op de wetgeving. Daarmee is haar taak in feite vergelijkbaar met die van de Raad van State. In 1974 werden de taken van de Eerste Kamer door de Tweede Kamer door toedoen van de motie-de

Kwaadsteniet, ARP, opnieuw bevestigd. De motie-de Vries (PvdA), gericht op afschaffing van de Eerste Kamer, werd in hetzelfde debat verworpen. Toch wordt sindsdien het functioneren van de Eerste Kamer regelmatig ter discussie gesteld. In essentie gaat het dan om de democratische legitimatie van de Kamer in samenhang met de toetsing van het wetgevend beleid. Hierover worden steeds uiteenlopende opvattingen geventileerd. Het debat wordt vertroebeld, omdat het primaat van de Tweede Kamer nergens is gecodificeerd. Dit primaat is zelfs in zekere zin afhankelijk van de eigen terughoudendheid, die de Eerste Kamer in acht neemt.

Wereldwijd zijn er 190 landen met tweekamerstelsels, overal met een verschillende invulling. Maar in heel veel landen is voorzien in een conflictenregeling tussen beide kamers, die ons stelsel niet voorziet. Een conflictenregeling is geboden, omdat er meestal sprake

is van staatsrechtelijke gelijkwaardigheid van beide Kamers, maar juist verschil in hun rol door de wijze van samenstelling. Dit blijkt zowel het geval in federale als in eenheidsstaten.

Het doel is in alle gevallen het verzekeren van checks and balances in de besluitvorming en een rem op de 'waan van de dag'. In de VS zijn Congres en Senaat twee concurrerende lichamen en daar is voorzien in een verzoeningscommissie en -procedure. In Duitsland bestaat de Bondsraad uit de premiers en ministers van de Bundesländer. De Bondsraad wordt als eerste geraadpleegd! In Frankrijk vertegenwoordigt de Senaat de decentralisatie. In België is het tweekamerstelsel opgeheven als overbodig als gevolg van de vergaande federalisering. In het Verenigd Koninkrijk is het systeem al 25 jaar in 'transitie', zonder dat er knopen worden doorgehakt.

In Nederland daarentegen bestaat geen staatsrechtelijke gelijkwaardigheid en kan de Eerste Kamer haar bestaansrecht evenmin ontlenen aan het verschil in samenstelling met de Tweede Kamer: beide vertegenwoordigen het héle volk. Blijft alleen het argument van checks-and-balances en een correctiefunctie van de Eerste Kamer als gevolg van een minder nauwe band met het zittende kabinet. Maar die functie veronderstelt voldoende bevoegdheden, maar dan stuit men weer op de ongelijkwaardigheid tussen beide Kamers. En wat blijft over van distantie tot het kabinet sinds ook fracties in de Eerste Kamer zich steeds meer vereenzelvigen met het regeringsbeleid met als gevolg toename van doublures met de Tweede Kamer, die de

zeggingskracht van de Eerste Kamer ondermijnt? Men kan zich dus de vraag stellen, of het stelsel van bipolariteit eigenlijk nog functioneert, temeer daar keuze van de Eerste Kamer weliswaar getrapt verloopt via de provincies, maar verder qua selectie van de leden en de verkiezingstermijn iedere vier jaar als twee druppels water lijkt op die van de Tweede Kamer. Er ligt nu een voorstel om terug te gaan naar het oude kiesstelsel, van vóór 1983, wat volgens Bovend'Eert ondertussen het primaat van de Tweede Kamer alleen maar zal versterken. Een tweede voorstel van de staatscommissie-Remkes omvatte een terugzendrecht met amendementen vanuit de Eerste Kamer plus de mogelijkheid tot verwerping. Dit was weinig verrassend gezien de samenstelling van de Commissie met de nodige oud-leden van de Eerste Kamer. In weerwil van zware kritiek van de Raad van State heeft het kabinet dit voorstel zonder omhaal overgenomen. Maar bij een zware taakstelling voor de Eerste Kamer van controle, rechtshandhaving en rechtsstatelijkheid kunnen de nodige vraagtekens worden gezet. En wat gebeurt er, wanneer de Kamer die taak niet aankan? Oordeelt men haar dan overbodig? De discussie hierover is nog niet gesloten.

De schets van Bovend'Eert gaf aanleiding tot een levendige discussie over rol en doel van de Eerste Kamer, met als elementen de mate overlap van beide Kamers, de vraag naar de zin van een stelsel met twee Kamers, wanneer deze geen onderscheiden functies of grondslag hebben, en de vraag of niet meer lering kan worden getrokken uit de ontwikkeling of structuur in andere Europese landen.

Paul Bovend'eert

Gefluister door de muren van de Triaspolitica

Margo Andriessen

In zijn recente boek 'Het Tij Tegen' [1] roept Herman Tjeenk Willink, oud-vicepresident van de Raad van State, rechters en Kamerleden op met elkaar in gesprek te gaan. Een oproep die wel enige wenkbrauwen doet fronsen. Er zitten toch niet voor niets scheidsmuren tussen die twee machten van de Triaspolitica? Gaan ze straks samen bepalen hoe onze rechtsstaat eruit ziet? Durven ze elkaar nog op de vingers te tikken, via vonnissen en wetten, als ze collegiaal met elkaar omgaan? Voor Tjeenk Willink lijkt dat geen probleem.

De oproep tot dialoog speelt reeds langer bij de Raad van State. In het laatste jaar van vicepresident Piet Hein Donner, werd er in het Jaarverslag 2018 al op ingegaan. "Als de wetgever onvoldoende sturing geeft, zal de rechter veelal gevraagd worden om alsnog die duidelijkheid te scheppen. De keerzijde ervan is dat rechtsvorming door de rechter vaak onevenredig veel tijd en inspanning vergen. Hier ligt een opgave voor de wetgever om problemen niet af te wentelen op de rechter, maar om zelf de belangrijkste keuzen te maken."

Een paar jaar later, toen de brand rond de Toeslagenaffaire echt was uitgebroken, uitte Donner [2] nogmaals zijn ongenoegen over de Tweede Kamer. Die leefde maar door in een 'waan' over 'massale fraude', ook al had zijn afdeling Advisering er op gewezen dat er geen aanwijzingen waren voor systematische fraude in de sociale zekerheid. Hij prees de uitspraken van zijn afdeling Bestuursrechtspraak in 2019, waarin werd teruggekomen op een eerdere uitleg over verplichte terugvordering. Tegelijkertijd waarschuwde hij de politiek niet te snel met nieuwe oplossingen te komen. Dat zou ongetwijfeld weer gevolgen krijgen voor de overbelaste rechtspraak. Manoeuvreren tussen Scylla en Charibdis noemde hij het.

De senaat vraagt door

In het jaarlijks debat over de staat van de rechtsstaat nam de Eerste Kamer in 2020 een motie aan van senator Backer c.s., waarin - met inachtneming van de Triaspolitica - gepleit werd voor een paradigmaverandering: terugkoppelen van ervaringen van de rechterlijke macht met de resultaten van wet- en regelgeving, om zo de positie van de burger te versterken. De Raad van State werd verzocht de senaat daarover voor te lichten. Gezien de pleidooien van de voormalige vicepresidenten viel te verwachten dat de Raad enthousiast op dat verzoek zou reageren, maar het tegendeel geschiedde. De voorlichtende brief muntte uit door terughoudendheid. Ter wille van goede wetgeving wordt al heel veel ex ante geadviseerd, schreef de Raad. De ministeries kennen de Aanwijzingen voor de Regelgeving, wetsontwerpen worden getoetst aan het Integraal afwegingskader voor beleid en regelgeving, aangevuld met de 'doenvermogenstoets', een uitvoerings- en haafbaarheidstoets, een regeldruktoets, een wetgevingstoets, en nog een paar andere toetsen. Daarna komt de Afdeling advisering van de Raad aan de beurt met een eigen serie toetsen, af te sluiten met een advies. Uiteraard wordt daarbij rekening gehouden met bestaande jurisprudentie. Dat er ondanks alle voorwerk bij een rechterlijk oordeel kritiek kan ontstaan op wet- en regelgeving snapt de Raad wel. 'Want niet alles is voorzienbaar.'

De rechter zelf, rekening houdend met de machten-spreiding, levert in zo'n geval graag een duidelijke uitspraak, maar wil absoluut niet op de stoel van wetgever of bestuurder gaan zitten.

Er wordt wel op andere wijze teruggekoppeld, signaleert de voorlichtende brief. Sinds 2018 doet de Hoge

Raad dat in het hoofdstuk 'Signalen voor de wetgever' in zijn Jaarverslag. Bij de Raad van State zelf koppelt de Afdeling bestuursrechtspraak ervaringen door naar de Afdeling advisering, die op basis daarvan sinds 2005 een Verzameladvies aan het Parlement geeft. Zo'n terugkoppeling betreft wetstechnische onvolkomenheden, maar is nooit gekoppeld aan rechterlijke oordelen.

Er gebeurt dus al heel veel, concludeert de Raad van State. De drie staatsmachten moeten gewoon hun werk doen en dan komt het goed.

Om de senaat toch een beetje tegemoet te komen, opende de RvS voorzichtig dat er een dialoog mogelijk is via gesprekken "op persoonsniveau tussen individuele vertegenwoordigers van de staatsmachten". Daartoe zou de Raad drie Rechtsstaatgesprekken gaan organiseren, met vertegenwoordigers van pers en wetenschap.

Beetje dialoog

Wat vond de indiener van de motie, voormalig D66-senator Joris Backer, van de opstelling van de Raad van State? "Ik weet niet wat er van die Rechtsstaatgesprekken terecht is gekomen. Wel zijn we als senaatscommissie Justitie en Veiligheid erin geslaagd een gesprek te hebben met leden van de afdeling Rechtspraak. Al ging dat niet vanzelf. Voorafgaand was een oriënterend gesprek nodig met twee staatsraden en hun staf, over onze bedoelingen. De daaropvolgende uitwisseling met ons ging nog erg voorzichtig."

Hoe zich dat verhiel tot de uitingen van de voormalige vicevoorzitters? "Ik denk dat ze door de eigen medewerkers zijn teruggefloten. Die zitten er niet om te springen."

Toch pleit de huidige vicevoorzitter Thom de Graaf, bij het verschijnen van Jaarverslag 2022, opnieuw voor intensievere contacten tussen bestuur, wetgever en rechtspraak. [3] Die nieuwe aanpak is het resultaat van

de interne reflectie waar zijn Raad mee is gestart is na de Toeslagenaffaire. Joris Backer zag ook nadelige gevolgen van die aanpak. "Bij de bespreking van de Omgevingswet waarschuwde de Afdeling advisering op eigen initiatief dat zij te veel werk op de Afdeling rechtspraak af zag komen. Dat vond ik te ver gaan."

Thom de Graaf

Vicepresident Thom de Graaf reageert heel verbaasd als ik hem vraag waarom de Afdeling advisering zo afhoudend reageerde in haar voorlichting aan de senaat over de vraag naar meer dialoog tussen rechter en wetgever. Die voorlichting was totaal niet afhoudend bedoeld. "Er is veel veranderd bij ons. Vroeger werd er alleen onderhands teruggekoppeld naar het ministerie van Justitie over technische aspecten van wetgeving. Nu kijken wij ook naar het systeemniveau. Levert een

Thom de Graaf

wet in de rechtspraktijk problemen op? De Afdeling bestuursrechtspraak neemt tegenwoordig in haar uitspraken in voorkomende gevallen een 'terugkoppeling naar de wetgever' mee en de Afdeling advisering hanteert een nieuw beoordelingskader, waarin aandacht is voor de gevolgen van wetgeving voor de rechtspraak. Is deze wet in de praktijk toepasbaar, wat zijn de gevolgen voor de werklast van de rechtspraak?

We hebben de afgelopen jaren rechtsstaatgesprekken georganiseerd. Er zijn er zes of zeven geweest. Het werd een goede uitwisseling tussen de drie staatsmachten, ministers, wetenschappers, journalisten. Daarbij was veel aandacht voor het evenwicht en respect tussen de staatsmachten, de overbelaste overheid en de problemen bij de rechterlijke macht. Een rode draad is er niet uitgekomen, maar dat was ook niet onze bedoeling, wel dat het gesprek goed wordt gevoerd. Duidelijk is dat bij de overheid vaak sprake is van overpromising and underdelivering. De overheid moet leren de burgers weer te vertrouwen en niet beloven wat ze niet waar kan maken.

Interne dialoog over uitvoering

Binnen de Raad van State is inmiddels ook sprake van dialoog tussen de beide Afdelingen. We doen dat onder meer in interne commissies, zoals het Constitutioneel Beraad en de Commissie recht van de Europese Unie."

Lange tijd waren er staatsraden die zowel betrokken waren bij advisering als bij bestuursrechtspraak. Dat was ingewikkeld en er kwamen steeds meer vragen over, onder meer van de Raad van Europa. Die 'dubbel-benoemingen' komen nu niet meer voor, die 'sterven' uit, de laatste eindigt komend jaar. Is de Raad misschien bezig beide functies weer bij elkaar te brengen? "Nee", zegt de Graaf beslist. "Das war einmal. Bestuursrechters en wetgevingsadviseurs kunnen wel veel van

elkaar leren. Wetgeving moet ook rekening houden met de werking in de rechtspraktijk. Dat kan onder andere door de terugkoppeling van de rechters van gesignaleerde problemen. Überhaupt moet je het wetgevingsproces niet lineair opvatten, maar meer als een feedbackloop. Zet, voordat een wet gemaakt wordt, de beleidsmakers aan tafel met de wetgevingsjuristen. Zorg dat de uitvoeringsorganisaties of het lokaal bestuur meepraten en vraag de rechters om een reactie wat dit betekent voor hun praktijk. Minister Weerwind voor Rechtsbescherming heeft inmiddels een 'invoeringstoets' ontwikkeld, waardoor al vroeg na invoering van de wet, bijvoorbeeld een jaar, gekeken wordt wat de uitvoering van een wet in de praktijk betekent. Uitvoeringsorganisaties moeten van zich laten horen als er problemen in de uitvoering optreden. Sinds de toeslagenaffaire is er ook voor rechters meer aanleiding om aan de bel te trekken als wetgeving onrechtvaardig uitpakt of niet goed toepasbaar is."

Uitvoeringsproblemen zijn inmiddels een opvallend verschijnsel. De werking van wetgeving in de rechtspraktijk maakt inmiddels onderdeel uit van het 'beoordelingskader' dat de Afdeling advisering hanteert bij de toetsing van wetsvoorstellen.

Is het niet apart dat de rechtspraak nu ook als uitvoeringsinstantie wordt gezien? "De rechtspraak is natuurlijk volstrekt onafhankelijk, maar de Afdeling advisering kijkt nadrukkelijk of de rechtspraktijk met een wet wel uit de voeten kan. Ook dat bepaalt de kwaliteit van wetgeving."

Hoge Raad

Bij de bijeenkomsten in de Eerste Kamer had Joris Backer waardering voor de reactie van Hoge Raad, die ook op bezoek kwam bij de senaatscommissie.

"Met hun voorzitter hebben we goed kunnen praten over wat zij zoal tegenkomt. Ze vertelde dat de Hoge Raad reeds terugkoppelt naar het Ministerie en dat ze er geen probleem mee zou hebben dat ook te doen naar het parlement. Uiteraard onder het voorbehoud dat dit niet mag gaan over individuele casussen en dat de parlementariërs de onafhankelijkheid van de rechtspraak respecteren."

Dat goede contact blijkt gecontinueerd. In zijn jaarverslag 2022 reflecteert de Hoge Raad op het belang van een dialoog tussen de drie staatsmachten en maakt melding van een levendige discussie bij een werkbezoek van enkele leden en het parket aan de Eerste Kamer. Ook in 2023 vond weer zo'n uitwisseling plaats.

Gefluister

Waar eindigt dit gefluister door de muren van de Triaspolitica? Gaat de rechterlijke macht steeds eerder op de stoel van de wetgever zitten of gaat de wetgever zelf het werk beter doen? Op de Voorjaarsbijeenkomst van de VOP in 2022 hield oud-senator en emeritus-hoogleraar Ruud Koole daarover een voordracht, 'Rechter en politiek, spanning in de democratische rechtsstaat'. Hij sprak zich daarbij uit tegen een te activistische houding van de rechter, die zich daarmee te veel in politiek vaarwater gaat begeven. Koole is van mening dat de politiek zichzelf moet verbeteren, zodat de rechter niet de problemen hoeft op te lossen. [4] Volgens Tjeenk Willink weigert de Tweede Kamer echter een kritische reflectie op de eigen rol. In plaats daarvan stelde ze lafhartig een Staatscommissie Rechtsstaat in. Hij blijft erop hameren dat Kamer en rechterlijke macht met elkaar in gesprek moeten gaan. Rechters moeten Kamerleden duidelijk maken wat een wetsvoorstel in hun praktijk gaat betekenen. Welke rechters moeten dat gaan doen? Er zijn nogal wat rechters die zwaar gebukt gaan onder hun werklast en die staan niet te springen om kostbare tijd te besteden aan gesprekken met Kamerleden. Lees mijn uitspraken, denken zij, en doe je eigen werk.

Tjeenk Willink weet het ook nog niet. De Raad voor de Rechtspraak lijkt welwillend te staan tegenover zo'n dialoog met bestuur en wetgever. In zijn jaarverslagen benoemt hij tegenwoordig de 'buikpijndossiers' van wetten die in de praktijk onrechtvaardig uitwerken. Minister Weerwind schrijft op 4 april 2023 naar de Eerste Kamer dat hij verrast was door de buikpijndossiers en dat dit verschillende departementen aan het werk heeft gezet. Daarbij geen woord over de dialoog met het parlement. Het ziet er naar uit dat de Raad voor de Rechtspraak daarom zelf actiever wordt in het geven van signalen, zoals onlangs in de media te lezen was over het wetsvoorstel handhaving sociale zekerheid.

Tjeenk Willink vindt de Raad voor de Rechtspraak echter helemaal geen geschikt forum. Het is volgens hem een club van managers geworden, die te weinig nadenkt over de veranderende functie van de rechtspraak, terwijl daar juist dringend over moet worden nagedacht voordat je het gesprek met wetgever en bestuur aangaat. Wat de rechtspraak volgens hem nodig heeft, is een R&D afdeling, voor onderzoek en ontwikkeling. Maar ja... die ontbreekt.

Tjeenk Willink maakt met deze insteek het benodigde gesprek binnen de Triaspolitica niet makkelijker.

Het blijft dus nog wat fluisteren door de spleten in de muren van de Triaspolitica, zoals ooit Pyramus en Thisbe deden. Hun ontmoeting eindigde treurig. Hopelijk gaat dat anders aflopen bij het gefluister in de Triaspolitica.

[1] Het Tij Tegen, Prometheus, 2023

[2] Nestor 106, juni 2021

[3] Volkskrant 21-4-2023

[4] Zie ook: Twee pijlers, het wankele evenwicht in de democratische rechtsstaat, Prometheus 2021

Kees Jan de Vet

Gezag herwinnen is bij de burgers beginnen....

Nestor in gesprek met dijkgraaf Kees Jan de Vet

Het vertrouwen van burgers in de overheid lijkt al enkele jaren dalende. Recente gebeurtenissen als de toeslagenaffaire en de coronacrisis hebben daar geen goed aan gedaan. De Raad voor het Openbaar Bestuur (ROB), die adviseert over de inrichting en het functioneren van het openbaar bestuur, constateert in één van zijn recente rapporten "dat het draagvlak voor het handelen van de overheid niet meer vanzelfsprekend is. Steeds vaker wordt haar optreden met argwaan bekeken". Deze constatering is voor de ROB onder meer aanleiding de komende jaren het functioneren van de overheid vanuit burgerperspectief nader te verkennen. Tegen deze achtergrond wordt tevens het vertrouwen van burgers in de overheid onderzocht. De ROB beziet het overheidsfunctioneren vooral vanuit deze optiek en het vertrouwen van burgers in rechtsstaat en democratie. Een van de prominente ROB-leden was tot voor kort Kees Jan de Vet. Hij werd onlangs voor een 2e termijn herbenoemd als dijkgraaf van het waterschap Brabantse Delta. Door een lange en gevarieerde carrière is hij als weinig anderen vertrouwd met het openbaar bestuur - zie over zijn loopbaan het apart kadertje bij dit artikel. Onlangs hield De Vet een bevolgen toespraak op een door het ROB in Rotterdam georganiseerde en druk bezocht symposium over het thema "Gezag in Uitvoering".

Reden voor de redactie van Nestor hem enkele vragen te stellen over de actuele thematiek van gezagswaardigheid van het openbaar bestuur. Immers de laatste jaren kwamen ernstige knelpunten in de uitvoering van overheidsbeleid aan het licht.

Hoe kijk jij zelf, mede vanuit je langdurige en rijke bestuurlijke loopbaan, aan tegen de ontwikkeling van het overheidsgezag in onze samenleving?

"Toen ik ruim 30 jaar geleden op jonge leeftijd burgemeester van Prinsenbeek werd, kreeg je bij wijze van spreken met je benoeming het gezag "cadeau". Je had toen zo gezegd "van nature" gezag, het was inherent aan je functie. In die tijd was nog sprake van "verticalisering" van het gezag. Tegenwoordig is het bij wijze van spreken hiermee als met "dagkoersen": gezag win je of verlies je zomaar weer.

Op alle niveaus zie je dat vertrouwen in politiek en bestuur tanende is. Dat blijkt uit diverse studies en rapporten, zoals uit die van het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP). Bij de verkiezingszege van de BBB, bij de Statenverkiezingen van maart 2023, kwam een breed onbehagen in de samenleving manifest tot uiting. Een sterk onbehagen over de stikstofkwestie werd gekoppeld aan bredere ongenoegens in de regio. Overheidsgezag wordt vandaag door burgers niet alleen anders,

maar ook minder beleefd. Daarbij moet men beseffen dat gezag één van de meest fundamentele dimensies van het overheidsoptreden betreft. Daaraan ontleent zij uiteindelijk haar legitimiteit".

Op het hiervoor genoemde ROB-symposium in Rotterdam was een belangrijke rode draad in je bijdrage "gezag herwinnen is bij de burgers beginnen". Je stelde verder dat dit traject van gezag herwinnen noodzakelijk en urgent is. Kun je dat nader toelichten?

"Laat ik als illustratie Tata Steel noemen, onze grootste uitstoter van stikstof. Een bedrijf dat bovendien grote hoeveelheden gezondheidsschadelijke stoffen produceert en loost. De omwonenden ervan en andere inwoners willen van de overheid bij manifest geworden gezondheidsrisico's vooral resultaten zien bij de "handhaving" van geldende regels en normen. Zij willen geen overheid die "procesantwoorden" geeft, zoals "we zullen er aandacht aan besteden". Of: we bieden onze excuses aan, dan wel we organiseren een "gesprekstaafel". Mensen trekken vandaag steeds duidelijker grenzen in wat men van de overheid - nog - wel of niet acceptabel vindt. Men wil bijvoorbeeld schoon water dat niet verontreinigd is.

Of, ander voorbeeld zoals met betrekking tot Groningen, men wil een overheid die op tijd de geleden schade uitbetaalt. Betrokken inwoners verwachten van overheidsinstanties bij en na handhaving, merkbare resultaten. Mensen kijken vandaag anders naar de overheid: niet meer in termen van goede bedoelingen

Kantoor Brabantse Delta

of aanbieding van excuses. Die verontschuldigungen zullen ongetwijfeld oprecht zijn, maar slachtoffers vragen zich daarna wel af: "wat is nu het vervolg op die excuses"?

Er is wel gezegd, de overheid lijkt soms op een soort administrateur die processen beschrijft, maar geeft zelf geen invulling meer aan wat je van diezelfde overheid zou mogen verwachten. Dat is geen goede ontwikkeling. Een overheid die zich specialiseert in processen, vervreemdt zich van de burgers".

Ben jij meer optimistisch of pessimistisch als het gaat om het herwinnen van overheidsgezag?

"Ik ben daarin zeker niet pessimistisch en ervan overtuigd dat politiek Den Haag aan gezag wil herwinnen. Het gaat mij in dit verband overigens niet om verheerlijking van oude gezagsvormen dan wel om een vorm van "restauratie" of conservatieve tegenbeweging. Gezag herwinnen is, benadruk ik graag, een werkwoord, een actief proces dat op eigentijdse manier vorm moet krijgen.

De ROB publiceert over dit thema geregeld boekjes met passende analyses en handreikingen, waarvan ik hoop dat die helpen "een beweging" op gang te brengen.

Ik zie vandaag gelukkig signalen van een omslag, dat betrokken burgers weer meer in beeld komen. En er mag tegelijk ook gezegd worden dat er gelukkig best veel goed gaat, denk bijv. aan de digitalisering. Door de sociale media lijkt het er soms op dat het over de brede linie niet goed gaat met overheidsgezag. Dat sombere beeld is niet altijd representatief. En verder: gezag is niet ouderwets. Ik zie, ter illustratie, in de wereld van wetenschap of vrijwilligerswerk en op andere fronten, meerdere personen die op jonge leeftijd veel autoriteit uitstralen. Als - willekeurig - voorbeeld noem ik hier de nieuwe directeur van het KNMI, Maarten van Aalst.

Niet vergeten mag worden dat gezag sterk verbonden is met de concrete persoon in kwestie. Gezag en vertrouwen hangen met mensen samen. Het begint altijd bij bestuurders. De dimensie "dicht bij" dan wel de menselijke kant van het bestuur, i.p.v. abstracte systemen en modellen, blijft een niet te onderschatten factor. Dat je als bestuurder, het is maar een voorbeeld, niet hoeft te verwijzen naar abstracte procedures om subsidie te vragen; maar zelf in gesprek gaat over de betrokken materie, is o zo belangrijk.

ROB

In de naoorlogse periode van de vorige eeuw had je vaak Kamerleden met een langdurige achtergrond in allerlei maatschappelijke organisaties. Zij onderhielden meestal intensieve contacten met burgers. Werden vaak op latere leeftijd parlementariër en bleven dit langer dan nu veelal het geval is. Daardoor verwierven zij ook meer staatsrechtelijke kennis. Het voormalige Kamerlid Gert Schutte was in dit opzicht een soort parlementaire icoon. Dit alles is in de loop van de tijd minder geworden. Anderzijds is het mooi dat je nu op jongere leeftijd Kamerlid kunt worden. De procedures hoe je een plek op de kandidatenlijst verkrijgt, dat moet daarbij ook gezegd worden, zijn nu doorgaans transparanter dan toen. Dat is weer winst”.

Zie jij in dit verband een meerwaarde van burger-fora of burgerberaden dan wel andere vormen van burgerparticipatie? Welke instrumenten of initiatieven spreken jou vooral aan?

“Ik ben voor een overheid die continu op zoek is naar nieuwe vormen in contacten met de burgers. Maar daarbij geldt wel dat die vormen situationeel passend zijn in de context van de leefwereld van burgers. De vorm is voor mij hierbij altijd een afgeleide van het bestuurlijke doel. Niet te ontkennen valt verder dat de overheid vaak nog sterk op “zenden” gericht staat in plaats van op de luisterstand. Uit eigen ervaring als dijkgraaf weet ik dat onder meer bij de klachtenbehandeling van betrokken burgers nog een wereld te winnen is. Klachten en bezwaren kunnen in veel gevallen veel effectiever “aan de voorkant” en oplossingsgericht worden tegemoet getreden, dan langs de weg van juridische procedures. Bovendien moet men bedenken dat het vertrouwen van burgers in de overheid significant toeneemt, wanneer ze zich rechtvaardig behandeld voelen. In toenemende mate kom ik tot de overtuiging dat herstel van overheidsgezag begint bij het aansluiten aan de leefwereld van burgers. Met alleen andere bestuurlijke vormen, zoals ik vroeger wel dacht, red je het niet”.

Tenslotte: Jij bent nu geruime tijd dijkgraaf. Actueel is het realiseren van de doelen van de Europese Kaderrichtlijn Water in 2027. Je hebt zelf eens geconstateerd dat, hoewel waterschappen proberen met draagvlak tot oplossingen te komen, doelen niet altijd haalbaar zijn op basis van alleen vrijwillige medewerking. Hoe betreft het waterschap Brabantse Delta zelf inwoners bij dit proces?

“De norm van de Europese Kaderrichtlijn Water is wat mij betreft niet onderhandelbaar. De overheid dient daaraan beslist te voldoen; bedrijven moeten overheidsgezag erkennen. Het behoort ook bij “maatschappelijke ondernemen” dat belanghebbende partijen, zoals bedrijven, hieraan meewerken en toepasselijke regelgeving volgen en naleven. Bij waterkwaliteit past een “strengere overheid”. Voldoende, schoon en gezond water telt voor iedereen! Daarom is het zaak dat alle betrokken overheden en instanties goed samenwerken en elkaar aanspreken op ieders verantwoordelijkheid. Hierbij is tegelijk belangrijk dat je als overheid c.q. overheden veel aandacht geeft aan de uitleg van zo’n essentiële kaderrichtlijn. En dus investeert in goede gesprekken met belanghebbende partijen, en spelers. “Gezag herwinnen” doe je in die context eveneens door te investeren in en tijd te nemen voor een zorgvuldige dialoog met alle bij deze Europese Kaderrichtlijn betrokken partijen. Dat is voor mij als dijkgraaf heel belangrijk!”

CV KEES JAN DE VET

Kees Jan de Vet (1957) is sinds 2017 dijkgraaf bij waterschap Brabantse Delta en tot voor kort lid van de Raad voor het Openbaar Bestuur(ROB). Eerder was hij burgemeester van Prinsenbeek en Leusden en waarnemend burgemeester van Westvoorne en Culemborg. Van 1987 tot 1992 was De Vet lid van de Provinciale Staten van Noord-Brabant. In september 2008 werd hij lid van de directieraad van Vereniging Nederlandse Gemeenten.

De Vet begon zijn carrière als beleidsmedewerker bij de CDA Tweede Kamerfractie en werd daarna bij het ministerie van Landbouw persoonlijk medewerker van minister Gerrit Braks.

De Vet was lid van diverse belangrijke adviescommissies, zoals van de staatscommissie dualisme en lokale democratie (de commissie Elzinga), de commissie Juridisering openbaar bestuur (de commissie Van Kemenade) en de commissie Alders over toezicht in het openbaar bestuur.

GEZAG HERWINNEN IS BIJ DE BURGERS BEGINNEN....

Verschenen boeken

Jan Tromp/Coen van der Ven: Wantrouwen in de Wandelgangen

Ooit gingen Haagse politici en de parlementaire journalistiek zeer vertrouwd met elkaar om. Ze zagen elkaar dagelijks en deelden het leven in de salons van de macht. Sommigen noemden dat klef, anderen zagen er de voordelen van in. Inmiddels is er zakelijkheid voor in de plaats gekomen. De Tweede Kamer huist nu in een onpersoonlijke bunker met doodlopende gangen. Politici, hun voorlichters en spindoctors lijden aan controledrift en de Haagse journalistiek houdt geharnast afstand. Hoe is dat zo gekomen? En is het een goede of slechte ontwikkeling?

Rob Wijnberg: Voor ieder wat waars

Wie het nieuws leest, de discussies op sociale media volgt en de debatten in de politiek bekijkt, kan haast niet anders dan concluderen dat waarheid haar zeggingskracht heeft verloren. Het gevolg: een samenleving zonder solidariteit, waarin we politiek en media steeds minder vertrouwen. Met dit boek brengt filosoof Rob Wijnberg een krachtig medicijn tegen het cynisme en de gevoelde machteloosheid van deze tijd.

Gert Oostindie: Rekenschap. Het koloniale verleden, excuses en herstel

Wat is het Nederlandse koloniale en slavernijverleden nu precies? Waarom juist nu die herontdekking? Wat kunnen we verwachten van excuses en 'herstel'? Wie vraagt daar eigenlijk om? Is er een goede manier om rekenschap af te leggen over dit verleden en zijn 'we' hiermee op de goede weg?

Peter Bootsma, Als het niet kan zoals het moet (biografie van Jan de Koning)

Jan de Koning (1926-1994) speelde een bepalende rol in de totstandkoming van het CDA – toen de partij nog de machtsfactor van weleer was. Via de Christelijke Boeren- en Tuindersbond werd hij actief in de ARP, waarvoor hij lid was van de Eerste en Tweede Kamer en van het Europees Parlement. Voor deze biografie kreeg Peter Bootsma toegang tot vele tot nu toe onbekende bronnen, waaronder De Konings persoonlijk archief. Jan de Koning was een bijzonder aimabel mens. Dat wist hij te combineren met een groot gezag: een zeldzame combinatie in de politiek.

Openbaarheid in politiek en bestuur, Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 2022

Verschijnt binnenkort

Arie Korteweg: Het Haagse Moeras

Dag in, dag uit komen de grote politieke vraagstukken via allerlei media tot ons, maar zelden hebben we het idee dat politici daar snel en concreet op sturen. Het lijkt wel alsof echte keuzes nauwelijks worden gemaakt of zelfs worden vermeden. Het Binnenhof zakt weg in een poel van onvermogen. Dat heeft niet alleen te maken met de hoofdrolspelers, maar vooral met het systeem waarin zij functioneren, dat koste wat het kost in stand wordt gehouden. Ariejan Korteweg was voor de Volkskrant negen jaar politiek verslaggever en columnist. In Het Haagse moeras analyseert hij de kramp waarvan politiek Den Haag doortrokken is: de gebouwen, de omgangsvormen, de hoofdrolspelers, de obsessie met authenticiteit en beeldvorming, de vermolmden structuren en partijen. politieke landschap van de laatste vier jaar eruitziet.

Marcel Verburg: Geschiedenis van het Ministerie van Justitie 1945-1971

Vergeleken met de Tweede Wereldoorlog was de daaropvolgende kwart eeuw voor het Ministerie van Justitie een oase van rust. Al gebeurde er nog steeds genoeg. Eerst moesten de restanten van de oorlog worden opgeruimd, in de vorm van bijzondere rechtspleging, en tegelijk moest aan de wederopbouw gewerkt worden. De bevolkingsgroei zorgde daarbij voor toenemende werkzaamheden voor politie en rechtspraak en voor de groei van taken voor kinderbescherming en gevangeniswezen. Daarnaast kwam de welvaart, die ertoe leidde dat meer mensen een auto of brommer konden kopen, wat voor meer verkeer en daarmee verkeersovertredingen zorgde. Ook waren er de nodige saillante incidenten. Kortom, voor het ministerie van Justitie waren er ook na de oorlog nog flink wat problemen om op te lossen.

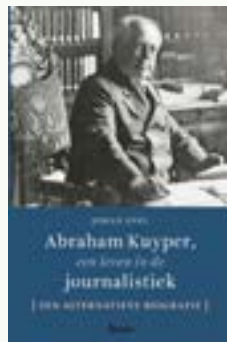
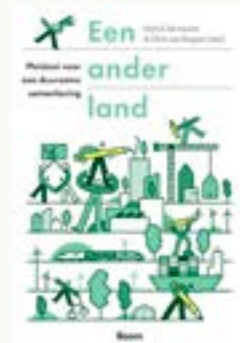

Friso Wielenga: Op zoek naar stabiliteit. Nederland tijdens de Balkenende-jaren 2002-2010

De jaren 2002-2010 behoren tot de turbulentste in de recente Nederlandse politieke geschiedenis. De Fortuyn-revolte, de moord op de hoofdpersoon daarvan en de electorale meltdown van Paars leidde in 2002 tot het eerste kabinet-Balkenende van CDA, VVD en LPF. Nog geen drie maanden later was het experiment ten einde. Ook onder de latere kabinetten-Balkenende kwam het land niet tot rust. In Op zoek naar stabiliteit biedt Friso Wielenga voor het eerst een samenhangende analyse van deze turbulente jaren.

Patrick Vermeulen/Chris van Koppen: Een ander land, Pleidooi voor een duurzame samenleving

In Nederland zijn we gezonder, rijker en zelfs gelukkiger dan ooit. Tegelijkertijd staat onze voorspoed onder druk. Het sinds de jaren tachtig dominante neoliberale verhaal over privatisering, schaalvergroting, flexibilisering, globalisering, eigen verantwoordelijkheid en een terugtrekkende overheid heeft geresulteerd in een economisering van het publieke domein. Daarbij is er weinig ruimte voor waarden als solidariteit, verbondenheid en betrokkenheid. Dat het ook anders kan, beschrijven de auteurs in Een ander land.

Johan Snel: Abraham Kuyper, een leven in de journalistiek

Abraham Kuyper (1837-1920) was een wonderkind 'met tien hoofden en honderd armen'. Hij schreef meer dan tweehonderd boeken, was een fanatieke bergbeklimmer en reisde de halve wereld over. Meer dan een halve eeuw werkte hij als journalist. Dagelijks schreef hij voor zijn dagblad en zijn weekblad in totaal meer dan 10.000 artikelen en 17.000 'driestarren'. Kuyper speelde een hoofdrol in de jaren dat de journalistiek zich ontwikkelde tot een zelfstandige professie. Nationaal en internationaal was hij de leider van het jonge journalistengilde en stond hij midden in de stormachtige ontwikkelingen in de journalistiek rond 1900. In dit boek brengt Johan Snel die vergeten journalistieke wereld opnieuw tot leven.

Paul Frissen: Bestuurlijke scheefgroei vereist fundamentele omschakeling

Joost van Iersel

Er zijn de afgelopen jaren heel wat kritische woorden gevallen over overheidsbeleid en -uitvoering, resulterend in de nodige onderzoeken en parlementaire enquêtes. Zij dragen bij tot wederzijds wantrouwen tussen de publieke autoriteit en burgers. Partijen zullen komende jaren trachten om herhaling van fouten uit het verleden te voorkomen. Maar hoe en onder welke voorwaarden komt dit nobele doel dichterbij? Wij spraken over enkele majeure obstakels op de weg van heroriëntatie, die politiek Nederland zal aantreffen, met Paul Frissen, emeritus hoogleraar Bestuurskunde aan de Universiteit van Tilburg, Bestuursvoorzitter en Decaan van de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur (NSOB) in Den Haag. Hij heeft een reeks kritische boeken en onderzoeken op zijn naam over uiteenlopende aspecten in de ontwikkeling van de staat in zijn verhouding tot de burger, die in zijn visie systematisch ondergesneeuwd dreigt te worden door of via de staat gedreven processen. Zijn laatste boek is De integrale staat, kritiek van de samenhang.

Integrale staat en uniformiteit versus pluriformiteit en verscheidenheid

Het komt allemaal niet uit de lucht vallen, men zal er nog een hele klus aan hebben, verzucht Frissen. In de eerste plaats, zegt hij, is opmerkelijk dat er consensus lijkt, dat alles, wat nu politiek onder kritiek wordt gesteld, te wijten is aan het (zeer algemeen gedefinieerde) neoliberalisme. Dat duidt dus op een teveel aan markt ten opzichte van de publieke sector. Het tegendeel is echter het geval. Men vergist zich ernstig met de suggestie, als zou de staat zijn teruggetreden. In kwantitatieve zin is de Nederlandse overheid inderdaad minder omvangrijk – al groeit het aantal ambtenaren gestaag – in vergelijking met die in de meeste andere landen, maar in kwalitatief opzicht heeft de overheid haar directe bemoeienis met de burger steeds meer geïntensiveerd. Als je de hele wereld van het sociaal en maatschappelijk welzijn (inclusief dus de gezondheidszorg en het onderwijs) overziet, blijkt over een brede linie intensieve bemoeienis, controle en toezicht. De plicht tot registreren is intensiever. Al deze registraties moeten worden verantwoord en gerapporteerd. Als

voorbeeld wijst Frissen op de disproportioneel genomen papierwinkel in de gezondheidssector en in de zorg. De klachten over de administratieve verwerking zijn legio. Parallel daaraan zien we, in de tweede plaats, dat in de gevallen, waarin de burger van het rijk afhankelijker is geworden, de staat een grimmiger gezicht heeft gekregen. Technologie en algoritmes versterken dit. Schoolvoorbeeld is de Fraudewet met haar sanctiebeleid in vervolg op de Bulgarenfraude.

In de derde plaats signaleert Frissen, dat deze in zijn ogen perverse ontwikkeling verder in de hand wordt gewerkt via de media en de politiek aangewakkerde incidentenpolitiek, die sowieso belemmerend werkt op iedere langetermijnbenadering. In tegenstelling tot effectieve incidentenbestrijding ontstaat een proces van grote politieke beheerssystemen met hun eigen dynamiek. Iedereen werkt daarin mee. Terwijl het parlement juist de roeping heeft een tegenwicht of hindermacht ten gunste van de burger te vormen tegen uitbreiding van de staatsmacht, neemt de verstatelijking toe. In zijn visie hebben de politieke partijen van links tot rechts aan deze verstatelijking meegewerkt, zij zijn juist evenzeer verstatelijkt. Dit proces van hele lange adem is al ingezet sinds de opbouw van de verzorgingsstaat. De opheffing van de verzuiling, waarbinnen maatschappelijke groeperingen nog een eigen invulling konden geven aan door burgers maatschappelijk gewenste ontwikkelingen in diverse sectoren, heeft de verstatelijking verder in de kaart gespeeld. In de loop van de jaren is het proces geïntensiveerd. Men voert vaak hiertegen in dat in de gezondheidssector toch meer marktwerking is ingevoerd. Maar, zegt Frissen, initiatief overdragen aan zorgverzekeraars in overleg met het rijk leidt niet tot meer markt als gevolg van de strikte voorwaarden voor hun optreden. Zij moeten binnen een vastgesteld kader opereren. Dit heeft met neoliberalisme, aldus Frissen, hoegenaamd niets van doen. Hij wijst aan de andere kant op art. 23 Grondwet op basis waarvan men in het onderwijs constitutioneel nog deels een dam heeft weten op te werpen tegen verstatelijking van het bijzonder onderwijs. Maar we hebben ook gezien, met hoeveel ijver politieke partijen zich herhaaldelijk op de afbraak hiervan hebben gestort. Daarmee werkten zij tegen pluraliteit en differentiatie in verstatelijking van het onderwijs in de hand. Een sprekend voorbeeld is de geroemde Cito-toets: deze levert een normaalverdeling tussen leerlingen voor het vwo, havo en vmbo. Het gaat niet om de kwaliteit van het onderwijs, het is een verdeelmachine. Niet wat kinderen weten of kunnen noch verscheidenheid of talenten is het criterium, maar alleen dat ze zich laten onderverdelen in een grafiek.

Herstel weeffouten in grondpatroon vereist meer dan goede bedoelingen

Frissen betreurt het zeer dat pluriformiteit en erkenning van verscheidenheid in een stelsel van checks en balances, waarin het rijk zich veeleer neutraal dan als marktmeester opstelt, plaats heeft gemaakt voor uniformiteit als resultante van de markt van politieke doelstellingen. Uniformiteit als gevolg van het ideaal van alomvattend beleid in de integrale staat en met integraal beleid, dat uitgaat van de premisse, dat alle situaties moeten en kunnen worden gedekt. Het middenveld is afhankelijk van deze trend, gaat dezelfde taal spreken en beweegt

dus daarin mee. Algemeen werkende systemen en criteria leiden tot de uniformiteit, die we alom zien. Voorts werkt de invoering van professionele tussenlagen met alle bureaucratie, verhullend taalgebruik of jargon en vinkjescultuur van dien, uniformiteit verder in de hand. Er is bovendien weinig fantasie nodig je te realiseren, hoezeer digitalisering de uniformiteit bevestigt. Data en statistieken zijn leidend. Dat deze ontwikkeling op een breed front tot ongelukken leidt, kan niemand verrassen. Wanneer dan door toedoen van betreurenswaardige incidenten met uit de rails rakende uitvoering de roep om maatwerk toeneemt, wijst Frissen op de problemen, die dit in de praktijk oproept. Toegespitst maatwerk, erkenning van verscheidenheid en individuele behandeling is nu eenmaal moeilijk combineren met het ingeslagen pad. Die route levert in de regel nog meer wet- en regelgeving op, de stapeling van regelgeving. Dat dit alles tot verdere scheefgroei en aanhoudende irritaties en wantrouwen over en weer leidt, zal weinig verbazing wekken. Bovendien is maatwerk door de staat problematisch, omdat deze 'zonder aanzien des persoons' moet handelen, terwijl maatwerk bij uitstek 'mét aanzien des persoons' wordt verricht.

Frissen twijfelt niet aan de goede bedoelingen van politieke en ambtelijke beleidsmakers op hun zoektocht naar de juiste koers. Maar weeffouten in het grondpatroon kunnen niet met een paar wijzigingen ongedaan worden gemaakt zonder het hele systeem onder de loop te nemen. Er is dus heel wat werk aan de winkel. Het wordt een herculeswerk.

Taak voor de Nederlandse School voor Openbaar Bestuur

De NSOB probeert hieraan een bijdrage te leveren. Bij behandeling van politieke thema's blijft de rol van ambtelijke instanties doorgaans onbesproken. Maar beleidsvorming is een zaak van interactie tussen het politieke veld en beleidsambtenaren. Ook zijn ambtelijke instanties in hoge mate verantwoordelijk voor de uitvoering, zie hiervoor ook de parlementaire enquêtes. De missie van de NSOB is gericht op hoogwaardig onderwijs ter

Paul Frissen

verdieping en verbreding van de kwaliteit onder ambtenaren en publieke professionals. Zij is in 1989 vanuit de Universiteiten Leiden en Rotterdam opgericht door de hoogleraren Roel In 't Veld en Uri Rosenthal. In latere jaren heeft een aantal universiteiten zich bij het initiatief aangesloten. Dit levert een stevige basis op voor postdoctorale opleidingen bestuurskunde, in het bijzonder gericht op openbaar bestuur en de publieke sector. De NSOB heeft een staf van 30 personen. Het onderwijs wordt verzorgd met verschillende achtergronden. Sinds 2006 heeft de NSOB ook een 'denktank', die onderzoek verricht voor openbaar bestuur en publieke sector.

Doel van de NSOB is via de postdoctorale opleidingen het opleiden en kweken van moderne ambtenaren en publieke professionals met open oog voor de rijke geschakeerdheid van de samenleving met vooropstelling van dienstbaarheid aan de burger, weg dus van denken in termen van uniformiteit. Hen wordt bijgebracht vanuit die geest te werken. Aldus ontstaat een gevoeligheid voor de leefwereld van de burgers en rechtssubjecten, die het betreft. Met het oog op verscheidenheid en pluriformiteit, die Frissen na aan het hart liggen, beogen de opleidingen de ambtenaar praktijkgericht dicht bij de samenleving te brengen. Daarop moeten overheidsbeleid en oplossend vermogen zijn toegesneden. Amb-

telijk vakmanschap en professionaliteit veronderstellen zelfstandig denken en oordelen. Negatieve gevolgen van decennialang goedbedoeld beleid moeten leiden tot bescheidenheid en matiging. Een zeer belangrijke vraag bij beleidsvorming is dan ook: kan de samenleving niet beter zelf de verantwoordelijkheid dragen en kan er niet meer naar de samenleving worden teruggespeeld? De ambtenaar ook leren effectief weerwerk te leveren, wanneer de politiek in beleid en uitvoering een verkeerde wissel dreigt te nemen en/of onuitvoerbare taken worden geagendeerd.

Het gaat om zeer uiteenlopende terreinen van openbaar bestuur en publieke sector, ieder met eigen kenmerken en vormen van aansturing. Het gaat om opleidingsprogramma's, platformbijeenkomsten, bijdragen in en deelname aan veranderingstrajecten en het verrichten van toegepast onderzoek. Per jaar nemen ongeveer 200 personen deel aan deze trajecten. Het gaat om deelnemers vanaf het middenniveau tot en met de top van openbaar bestuur en publieke sector. Naast deze algemene programma's is er een aantal toegespitste maatwerkprogramma's voor seniorbeleidsambtenaren. Via sessies met alumni vindt regelmatig feedback plaats.

Eind van een politieke cyclus of onvoorspelbare tombola?

Joost van Iersel

Als scheidend voorzitter en lid van de Kamer signaleert Vera Bergkamp in haar afscheidsbrief het afgenomen vertrouwen in de politiek. Dit wordt in de Kamer ook zo ervaren, wat kortgeleden tot enige initiatieven heeft geleid. Zij schrijft dat, nadat de grens qua omgangsvormen in het debat in de Kamer jarenlang was opgeschoven, deze gelukkig nu een streep in het zand heeft getrokken. Maar het is niet genoeg. Zij pleit voor diepergaande reflectie over verdere aanpassing van de cultuur en de werkwijze. Zij onderstreept ook het aspect van de sociale veiligheid voor de ambtenaren, waarvoor het Presidium gezamenlijk verantwoordelijkheid neemt.

Op 22 november treedt een kloeke, frisse Kamer aan. Het partijenlandschap is weer eens flink opgeschud en ook de samenstelling van bestaande partijen ondergaat ook dit keer weer de nodige vernieuwing. Het populaire gezegde luidt, dat ieder volk de regering krijgt, die het verdient. Nu valt er op die uitdrukking wel het een en ander af te dingen, maar voor Nederland benadert zij toch wel de realiteit. Uit Europese vergelijkingen blijkt immers, dat geen enkel nationaal electoraat de volatilititeit van de Nederlandse kiezer evenaart. De kiezer wisselt opgewekt van politieke partij en kleur. Deze volatilititeit resulteerde in toenemende fragmentatie met 21 partijen in de Kamer. Van deze 21 hadden slechts 7 fracties meer dan zes zetels, van de overige 14 waren er zelfs 6 met maar één zetel. Volatilititeit was ook in de Kamer door de overgang of alleingang van een zestal leden, onder wie Pieter Omtzigt en drie leden, die zich vanuit de VVD, PVV en Ja21 zeer recent aansloten bij BBB. Het complete plaatje: de Eerste Kamer telt 15 partijen en in het EP zijn maar liefst 9 Nederlandse partijen vertegenwoordigd op een totaal van 29 zetels.

Los van de uitslag in november, stellen nu al ruim 70 leden, d.i. de helft van de Kamer, zich niet herkiesbaar. In de laatste korte kabinetsperiode waren al vijf leden aan deze groep voorafgegaan, onder wie Khadija Arib, oud-Voorzitter. Nu spoedt zich een breed samengesteld bont gezelschap van links tot rechts naar de uitgang, afkomstig uit grote en kleine partijen: fractievoorzitters,

zelfs potentiële lijsttrekkers, en zowel spraakmakende woordvoerders als Kamerleden, die meer op de achtergrond werken, mannen zowel als vrouwen. Zeven zittende partijen komen in november met een nieuwe lijsttrekker.

Een Kamerlid is op velerlei terrein actief. En dan heb ik het alleen nog maar over het specifieke Kamerwerk. Dat was vroeger natuurlijk ook zo, maar in het geval van kleine tot zeer kleine fracties is een brede oriëntatie vrijwel ondoenlijk. Door druk van buitenaf en de (social) media staat de Kamer onder de Europese parlementen met een score van 5000 moties in 2022 en een overvloed aan debatten en mondelinge overleggen eenzaam aan de top. De aanhoudende druk wordt ook veel leden te veel, soms met burn outs als gevolg. Menig idealisme wordt zo gesmoord. Het lijkt me ook een oorzaak van de structureel aanzienlijk kortere periode van lidmaatschap dan voorheen. In zittingsduur staat Kees van der Staaij als onbetwiste nestor bovenaan. Hij was 25 jaar Kamerlid, vanaf 1998! Dan volgt een groep van 14 leden, die minstens 12 jaar lid van de Kamer zijn geweest, de meesten vanaf 2012, enkelen zelfs vanaf 2002. Daarop volgt een groep van 16 leden, de meesten vanaf 2017, met een lidmaatschap van minstens zeven jaar. Maar de grootste niet-herkiesbare groep is korter dan zes jaar lid, vanaf 2018. Het gaat om 40 leden, en onder dezen 26 leden, die pas in 2021 Kamerlid werden, zij nemen dus afscheid na drie jaar lidmaatschap. Tenslotte is er een groep van 10 leden, die slechts twee jaar lid is en in deze groep 4 leden, die pas dit jaar tot de Kamer zijn toegetreden.

Een groot aantal Kamerleden neemt zonder noemenswaardige toelichting afscheid van het Kamerwerk. Een dertigtal beperkt zich tot een korte brief. Een tiental voegt hier een verantwoording van het vele verzette werk aan toe. Er zijn er die, zoals uit de brieven blijkt, bewust op bepaalde portefeuilles afkoersten, waarmee zij ook het nodige succes en profiel hebben geoogst. Illustratieve voorbeelden zijn Kees van der Staaij, SGP, de alom gerespecteerde generalist en personificatie van het politiek ideaal van zijn partij; Steven van Weyenberg, D66, als woordvoerder financiën, arbeidsmarkt en het pensioenakkoord; Henk Nijboer, PvdA, woordvoerder financiën en financiële sector, Volkshuisvesting en de provincie Groningen; Renske Leijten, SP, in juli teruggetreden, die vooral naam

maakte in de Toeslagenaffaire, maar ook ruimer in de sociale sector; Sjoerd Sjoerdsma, D66, breed inzetbaar, als woordvoerder buitenlands beleid; Sylvana Simons, BII1, bekend van de thema's slavernij en fraude; Attje Kuiken, fractieleider PvdA; Pieter Heerma, fractieleider CDA; Farid Arzakan, fractieleider DENK.

Te oordelen naar de rij van verwachte nieuwe gezichten, komt aan de fragmentatie voorlopig geen eind. Volgens sommigen komt deze ontwikkeling ten goede aan de levendigheid van het democratisch debat. Maar zij heeft ook evidente nadelen. Zij draagt bij aan het verwaarloosde institutioneel en feitelijk geheugen in de Kamer en tegelijk aan de breed levende ambitie om allerlei zaken op een nieuwe manier aan te pakken. Dit zijn extra aandachtspunten, nu binnen zó korte tijd na de laatste verkiezingen van 2021 zo'n grote groep de Kamer verlaat. Deze is verdeeld over alle partijen. Breed door de Kamer heen gaan hiermee kennis en ervaring en dus ook noodzakelijk inzicht in beleid van overheden verloren. Inzicht en ervaring in het politieke métier moeten weer opnieuw worden opgebouwd. Onder maatschappelijke organisaties en andere belangen wordt nogal geklaagd over het gebrek aan kennis en ervaring en over het opnieuw moeten invoeren van Kamerleden in complexe vraagstukken. Fragmentatie met veel kleine partijen brengt tenslotte het probleem met zich mee om over een breed spectrum belangen tegenover elkaar af te wegen en boven deelbelangen uit te stijgen. Dit is misschien aardig voor de discussie en de publiciteit, maar doet afbreuk aan politieke belangenafweging en aan effectief weerwerk tegenover kabinet en overheden. Het leidt ook tot de nodige vraagtekens bij de continuïteit en kwaliteit van wet- en regelgeving, van oudsher het bij uitstek belangrijke werkterrein van de Kamer. Onbegrensde social media en publiciteit, en daarmee de focus op korte termijn en 'waan van de dag', staan het zicht op de langere termijn danig in de weg. Bij de afsluiting van deze parlementaire zittingsperiode had de reidans rond fiscale zaken meer iets weg van Russische roulette. Misschien gaat het wensenlijstje van Vera Bergkamp leiden tot aanpassingen van cultuur en werkwijze van de Kamer. Komt er met de tektonische verschuivingen op 22 november een onvoorspelbare tombola op ons af of komen we in rustiger vaarwater? De toekomst is open, zij zal het ons leren.

VVD	34	PvdA	9	VOLT	3	BBB	
D66	24	GroenLinks	8	JA ²¹	3	BII1	
PVV	17	PvdD	6	SGP	3	Groep Van HAGA	
CDA	14	ChristenUnie	5	DENK	3	Lid Omtzigt	
SP	9	FVD	5	Fractie Den Haan	1	Lid Gündoğan	

Jan Klink:
"Ik heb besloten dat, in deze fase van mijn leven met vier jonge kinderen, het voor mijn gezin en mij persoonlijk verstandiger is om me nu niet te kandideren voor een nieuwe periode als Kamerlid."

Sylvana Simons:
"De analisten zullen analyseren, de betweters zullen het beter weten en de haters zullen haten. Ikzelf kijk terug op een enerveren-de, leerzame en effectieve tijd in de Kamer. [] En het was een eer om jullie volksvertegenwoordiger

René Peters:
"Het Kamerlidmaatschap brengt me veel, maar het kost me ook veel"

Vera Bergkamp:
"Natuurlijk staat de Kamer, met de verkiezingen in aantocht, voor grote uitdagingen. Het vertrouwen in de politiek is laag. Dat doet mij pijn, omdat ik zie hoe hard Kamer-leden werken. Met liefde voor de inhoud en vakmanschap."

Kees van der Staaij:
"De druk is [] toegenomen om altijd alert en beschikbaar te zijn. Dat begon mij gaandeweg zwaarder te vallen. Al met al ben ik sterker gaan verlangen naar iets meer luwte, iets meer focus, iets meer leven buiten de opslokkende wereld van de politiek."

Sjoerd Sjoerdsma:
"Bescherm het hart van onze democratie. Koester het compromis als een stap vooruit richting je ideaal en wees compromisloos richting extremisten. Wees zuinig op je zelf en gul naar elkaar."

Mahir Alkaya:
"De afgelopen jaren waren voor mij vooral een eer en straks is het tijd voor iemand anders om het volk te mogen vertegenwoordigen. Gelukkig blijft de strijd voor menselijke waardigheid, gelijkwaardigheid en solidariteit talentvolle en enthousiaste mensen aantrekken..."

Steven van Weyenberg:
"Wie zijn oordeel over de politiek puur baseert op berichtgeving over winnaars en verliezers, de ruigheid op de sociale media en de al dan niet geknipte filmpjes waarin politici elkaar de maat nemen mist hoeveel inhoudelijk, ambach-

Eva van Esch:
"Ik gun de fractie en onze idealen frisse nieuwe strijdkrachten. En gelukkig zijn er zo veel fantastische mensen bij onze partij die kunnen strijden voor dieren, natuur en milieu dat ik vol goede moed het stokje ga overdragen."

Henk Nijboer:
"Voor het vertrouwen van mensen is realiteitszin nodig. Met bescheiden, geloofwaardige beloftes om het leven elke dag een stukje beter te maken."

Overledenen

Tjerk Westerterp

Op 92-jarige leeftijd is in zijn woonplaats Ulvenhout Tjerk Westerterp overleden. Hij was van 1963-1978 Tweede Kamerlid en daarvoor lid van het Europees Parlement voor de KVP. In het kabinet-Den Uyl bekleedde hij de positie van minister van Verkeer en Waterstaat en in het kabinet-Biesheuvel staatssecretaris voor Europese zaken. De heer Westerterp is in de landelijke pers uitgebreid herdacht.

Cobi Schoondergang-Horikx

Oud-senator Cobi Schoondergang-Horikx (GroenLinks) is op 26 september jl. overleden. Zij was van 1995 tot 2003 lid van de Eerste Kamer, waar ze hoofdzakelijk het woord voerde over onderwijs en economische zaken. Ze stemde een aantal keer tegen de lijn van haar fractie in.

Olga Scheltema-de Nie

Op 13 september jl. is op 84-jarige leeftijd VOP-lid Olga Scheltema-de Nie overleden. Zij was in de periode 1989-2002 Tweede Kamerlid voor D66. In de Kamer voerde zij het woord over staatsrechtelijke vraagstukken, ambtenarenzaken, politie, de Bijstandswet en Europese zaken. Ook was zij lid van het Presidium van de Kamer. Ze stond bekend als een groot pleitbezorger van bestuurlijke vernieuwing. Voor haar loopbaan als politica was zij wetenschapper op het gebied van staats- en administratief recht in Leiden en later ambtenaar op Binnenlandse Zaken. Ook was zij raadslid in Leidschendam en Haren (Groningen). Bij de VOP was zij geruime tijd actief als lid van de commissie Rechtspositie. Daar was zij tevens vier jaar wethouder. Voor een in memoriam geschreven door Thom de Graaf zie deze link.

Theo Meijer

Theo Meijer, VOP-lid en voormalig lid van de Tweede Kamer voor het CDA, is op 76-jarige leeftijd overleden. Hij was tussen 1996 en 2003 parlementslid. Meijer verkreeg landelijke bekendheid als voorzitter van de parlementaire enquêtecommissie-Bijlmerramp. In 1998-1999 vond deze parlementaire enquête plaats. Na de parlementaire enquête was hij voorzitter van de vaste Kamercommissies voor Milieubeheer en voor Landbouw, Natuurbeheer en Visserij. Na zijn Kamerlidmaatschap werd hij voorzitter van de Productschappen Akkerbouw, Diervoeder en Wijn.

Redactie

J.M. (Monique) de Vries, Hoofdredacteur monique@devries.to 070-3520749
C. (Cees) Bremmer, c.bremmer@planet.nl 06-54853189
J.P. (Joost) van Iersel, jpvaniersel@gmail.com 06-20597487
B.R.A. (Bob) van den Bos, bobravandenbos@gmail.com 06-20978171
M.F. (Margo) Andriessen, margo@margoandriessen.nl 06-54750039
Paul van der Kraan, eindredacteur p.vdkraan@tweedekamer.nl 06-31634125

Bestuur

J.G.C. (Jan Kees) Wiebenga, voorzitter jwiebenga@hotmail.com 023-5246141
J.P. (Joost) van Iersel, vicevoorzitter jpvaniersel@gmail.com 06-20597487
A.L.E.C. (Anne Lize) van der Stoel, secretaris alecvdstoel@me.com 06-55101273
E.G.E.M. (Liesbeth) Bloemen, penningmeester Lizbloemen@hetnet.nl 071-3018529
G. (Gerrit) Valk, Internationaal secr. gerrit.valk@wxs.nl 06-55382145
D. (Doeke) Eisma, deisma6@gmail.com 06-52606675
J.J. (Jaap Jelle) Feenstra, jjfeenstra@hotmail.com 06-51174876

Commissie rechtspositie

G. (Gerrit Jan) van Otterloo, voorzitter gjpvo@xs4all.nl 06-53439009
P.J. (Pieter Jan) Biesheuvel, pj.biesheuvel@12move.nl 070-3455975
G.B. (Ad) Nijhuis, postvoorgb@gmail.com 0523-677366
F. (Francisca) Ravestein, franciscaravestein@gmail.com 06-29359059
J. (Hannie) Stuurman, hannie.stuurman@upcmail.nl 0187-841338

Webredactie

Z.(Zsabo) Szolt, zsozt.szabo@casema.nl 06 15030217
M.J.F. (Martijn) van Helvert, martijnvanhelvert@meinesholla
J.P. (Joost) van Iersel, jpvaniersel@gmail.com 06-20597487
Paul van der Kraan, beheerder p.vdkraan@tweedekamer.nl 06-31634125

Ambtelijke ondersteuning

Druk: Reprografische afdeling Tweede Kamer
Vormgeving: Stafdienst Communicatie, J.G. (Hans) Mientjes & R. (Roel) van Dijk

Verenigingsadres/ledenadministratie

Vereniging van Oud-Parlementariërs, t.a.v. P.A. (Paul) van der Kraan
Postbus 20018, 2500 EA Den Haag
Website(s): www.Oud-Parlementariërs.nl
Het lidmaatschap van de Vereniging van Oud-Parlementariërs (VOP) staat open voor oud-leden van de Tweede Kamer en/of Eerste Kamer der Staten-Generaal en het Europees Parlement. De contributie bedraagt € 30,- per jaar en moet worden voldaan op betaalrekening NL34INGB0000253063 van de Vereniging van Oud-Parlementariërs, Den Haag.

Redactie van de Nestor

Zittend v.l.n.r.:
Monique de Vries en
Margo Andriessen
Staand v.l.n.r.:
Paul van der Kraan,
Cees Bremmer,
Bob van den Bos en
Joost van Iersel

Interview Johanneke Liemburg

Johanneke Liemburg was van 1994 tot 1998 Tweede Kamerlid voor de PvdA. Haar politieke carrière kwam niet uit de lucht vallen. Voor haar Kamerlidmaatschap was zij Statenlid en gedeputeerde voor de PvdA in Friesland.

Hoe kijk je terug op je Kamerlidmaatschap?

Dat was een bijzonder interessante tijd! Ik voerde hoofdzakelijk het woord over onderwijs. Maar terugkijkend denk ik dat ik effectiever ben geweest in mijn andere politieke en bestuurlijke functies. Daar waren de problemen die je moest oplossen dichterbij en concreter. Ik heb het Kamerwerk altijd behoorlijk abstract gevonden.

Wat ben je na je Kamerlidmaatschap gaan doen?

In ieder geval wilde ik iets heel anders doen. Ik had het plan opgevat om een boek te gaan schrijven, ook omdat mijn wortels lagen in de journalistiek. Ik wilde een biografie schrijven over Fedde Schurer. En omdat ik aan zag komen dat zo'n boek veel tijd ging kosten, keek ik uit naar een parttimefunctie. Dat werd coördinator van het Friese emancipatiebureau. Dat heb ik uiteindelijk twee jaar gedaan, want toen vroeg men mij om te solliciteren op de burgemeestersfunctie in Littenseradiel. Daar ben ik tot 2018 burgemeester geweest.

Dat zal het schrijven van de biografie van Fedde Schurer niet hebben geholpen.

Inderdaad, ik heb er uiteindelijk twaalf jaar over gedaan, juist omdat dat burgemeesterschap ertussen kwam! Mijn oorspronkelijke idee was om er een mooi en boeiend boek van te maken. Ik had daarvoor begeleiding gevraagd aan Bart Tromp. Toen we goed op gang waren vond hij dat het een proefschrift kon worden. Ik was eigenlijk helemaal niet van plan om te promoveren! Toen Bart Tromp onverwacht en veel te vroeg overleed, werd mijn begeleider professor Yme Kuiper uit Groningen. Hij zag het ook in mijn boek. En dus ben ik er ook op gepromoveerd.

Wie was Fedde Schurer?

Dat was een Friese journalist en dichter, die uiteindelijk ook in de Tweede Kamer kwam voor de PvdA. Hij begon als onderwijzer. Hoewel pacifist, was hij een militant strijder voor het gebruik van Fries in onderwijs en rechtsverkeer. Heel principieel, een man die van nature koos voor de onderliggende partij.

Je hebt het niet bij een boek gelaten. Onlangs verscheen je biografie van Geertje Lycklama à Nijeholt[1].

Ja, toen het burgemeesterschap voorbij was ging het weer kriebelen en toen iemand me wees op deze vrouw – van wie ik nog nooit gehoord had – ben ik me in haar gaan verdiepen. Maar daar heb ik minder tijd voor nodig gehad. De coronatijd gaf mij opeens heel veel researchtijd. En natuurlijk zijn de digitale zoekmogelijkheden veel groter geworden. Ik hoefde niet meer stad en land af te reizen om allerlei archieven te raadplegen.

Komt er nog een derde boek?

Nu staat er nog niets op stapel, maar wie weet raak ik geïnspireerd! Het schrijven van zo'n boek helpt je ook om te reflecteren op je eigen leven. Van beide heb ik geleerd dat het aangaan van conflicten en opkomen voor principes heel waardevol en stimulerend kan zijn, ondanks de problemen en strubbelingen die je erdoor krijgt. Dat was vooral bij Fedde het geval. Het leven van Geertje viel voor een deel samen met de tijd waarin ik ben opgegroeid, een tijd vol kansen, hoop en verwachting. Nu is er alle reden voor wanhoop en teleurstelling. Maar we kunnen ons geen pessimisme permitteren. Ik gun mijn kleinkinderen – net als iedereen – ook een hele mooie en goede toekomst. Het wachten is op de komst van nieuwe wereldleiders met visie, ik blijf optimistisch!

[1] In Nestor 114 staat een boekbespreking door Monique de Vries over dit werk.